

הרב פייבלזון

פתחי עולם, חורף תשע"ז

עבודת התפילה

שמות

נושא התפילה מרכזי מאד בחיינו. זה נושא גדול ורחב. אני לא יודע בדיוק איך לפלס את דרכנו בסוגיה הזו. נתחיל עם הרמב"ם ונראה לאן יוביל אותנו בורא העולם. בספר המצוות שלו, הרמב"ם מונה את מצוות התפילה כמצווה החמישית. נקרא כמה משפטים. אני רוצה באמת להבין מה יש לנו על זה.

והמצווה החמישית היא שציונו לעבדו יתעלה. וכבר נכפל ציווי זה פעמים, אמר ועבדתם את ה' אלוהיכם ואותו תעבדו. – הרמב"ם עומד פה על בעיה. בשרשי המצוות הרמב"ם קבע כלל, שכל מצווה כללית, שלא מכוונת למעשה ספציפי אלא לכל התורה כולה – כמו המצווה קדושים תהיו, שהיא מצווה כללית המתייחסת לכל המצוות – אין טעם למנות אותה בספר המצוות כמצווה בפני עצמה. צריך שיהיה למצווה משהו ייחודי, מעשה למשל, או רגש מוגדר, המחויב מטעם המצווה. המצווה 'לעבדו בכל לבבכם' גם הוא אחד מהציוויים הכוללים. ברור שהציווי של 'ואהבתם את ה' אלוהיכם' מתייחס גם לכל דרכי עבודת ה'; בכל מצווה שאדם מקיים, הוא בעצם גם עובד את ה'. לכן אין טעם, אומר הרמב"ם, למנות את המצוות הזו כמצווה בפני עצמה.

אבל חוץ מזה שזו מצווה כללית, יש לה גם ייחוד, צד מיוחד שמצווה כאן: מצוות התפילה. כלומר, יש אופן מיוחד של אהבת ה' שאינו נכלל בכל המצוות כולן. האופן הזה הוא המצווה הספציפית. ולכן, אומר הרמב"ם, אני מונה אותה כמצווה בפני עצמה, כי יש משהו מיוחד הנגזר מתוך המצווה, והוא התפילה. ולשון ספרי, ולעבדו – זו תפילה. ואמרו גם כן, ולעבדו – זה תלמוד. – הספרי בפני עצמו צריך פירוש. 'לעבדו' – זו תפילה? אנחנו איכשהו מבינים, אבל מה פירוש המלים 'לעבדו' – זו תלמוד? ובמשנתו של ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אמרו, מניין לעיקר תפילה בתוך המצוות? מהכא, את ה' אלוהיך תירא ואותו תעבוד. ואמרו, עבדהו בתורתו, עבדהו במקדשו. כלומר, ללכת שם להתפלל בו ונגדו, כמו שביאר שלמה המלך עליו השלום.

עד כאן דברי הרמב"ם במצווה הזו. זה באמת דבר מעורר שאלות רבות, ודורש הרבה הבנה. מה פירוש המושג 'עבודת ה'?' ואיזה נקודה ספציפית יש בתפילה שהיא עבודת ה'. אני עדיין לא הגעתי לשלב של לדון בתפילה שלנו, והאם תפילה צריכה להיות מעשה ספונטני או לא. אבל בינתיים אנחנו רואים שיש מעשה מיוחד המתקיים בתפילה. והוא מתקיים גם בתלמוד, לפי הספרי. על מה מדובר פה?

רק בשביל להמחיש, אקריא דברים שכתבו תלמידי רבינו יונה על מסכת ברכות. הגמרא אומרת שראוי לסמוך גאולה לתפילה. אמר ר' יוחנן, איזהו בין עולם הבא? הסומך גאולה לתפילה. יש לומר, וכי מפני שסמך גאולה לתפילה יש לו שכר כל כך הרבה, שיהיה בן העולם הבא? כך שואלים תלמידי רבינו יונה. והם עונים, ואומר מורי הרב, הטעם שזוכה לשכר גדול כזה, מפני שהקב"ה כשגאלנו והוציאנו ממצרים, היה להיותנו לו לעבדים. שנאמר כי עבדי הם אשר הוצאתי אותם ממצרים. ובברכת גאל ישראל, נזכיר בה החסד שעשה עמנו הבורא. והרי גם התפילה היא עבודה, כד אמרין ועבדתם את ה' אלוהיכם – זוהי תפילה. וכשהוא מזכיר יציאת מצרים ומתפלל, מיד מראה שכמו שהעבד שקנה אותו רבו חייב לעשות מצוות רבו, כן הוא מכיר הטובה והגאולה שגאל אותו הבורא, ושהוא עבדו, ועובד אותו. וכיוון שמכיר שהוא עבדו מפני שגאלו ועושה רצונו ומצוותיו, נמצא שבעבור זה זוכה לחיי העולם הבא.

יש פה עוד אריכות דברים, אך היא לא כעת מעניינינו. רבינו יונה מבטא כאן משהו שהוא צורה אופיינית מאוד, מקובלת מאוד בארון הספרים שלנו. עבודת ה' משמעה להיות עבד הקב"ה, העושה את רצונו. כך עולה מדברי תלמידי רבינו יונה, וגם מהרמב"ם, האומר שבכל מצווה שאתה עושה את מקיים את רצונו. זה נקרא מצוות עבודה. אבל למה בן אדם עובד אצל ה'! כי ה' ברא אותו ונותן לו לחיות. וגם כי ה' גאל אותנו ממצרים. אז כשאני מזכיר את הגאולה ממצרים, אני בעצם מכין את הדרך לכך שאני אהיה עבד. ואז אני גם מקיים את כל המצוות, וכו'. – אלו פחות או יותר דברי רבינו יונה.

אבל נותר לנו חור. משמע כאן שהתפילה פירושה להיות עבד של הקב"ה, ככתוב, עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים, כדי שנהיה עבדים שלו. אז למה באמת התפילה היא עבודת ה'! עיקר התפילה הוא בקשת צרכים. התפילה שחז"ל תיקנו אומרת, חננו מאתך חכמה בינה ודעת, או דעה בינה והשכל. השיבנו אבינו לתורתך, תן לנו פרנסה, בריאות, כל צרכי האדם. הרמב"ם כותב בתחילת הלכות תפילה שחז"ל תיקנו בברכות את כל הצרכים היסודיים של בני האדם. לא כתוב שם כל דבר פרטי של כל אדם, כי אי אפשר לתקן נוסח כללי הכולל כל צרה פרטית שלי. לכן אני צריך למצוא איפה להוסיף את הבקשה שלי. אבל עקרונית, כל התפילה היא בקשות שבני אדם מבקשים לצורך חייהם. זה פשוט בתכלית.

אם 'עבודה' פירושו להיות עבד לקב"ה, למה התפילה היא בקשת צרכים? רבינו יונה מסביר מאוד יפה איך ברכת הגאולה מכינה את הדרך להיות עבד. כי ברכת הגאולה מספרת איך הקב"ה גאל אותנו ממצרים. עם זו גאלתי תהילתי יספרו. אבל למה התפילה עצמה היא עבודה? כנראה שרבינו יונה חשב – כך צריך להסביר את דבריו – שהתפילה גם היא גילוי של התלות שלי בה', וגם היא תביא אותי לעבוד את ה'. הוא כל כך מרחיב להסביר איך ברכת הגאולה עושה אותי עבד לה'. כי עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים. ולכן זה הכנה לתפילה. אבל למה התפילה עצמה היא עבודה?

אם הייתי רוצה לספר לבן שלי מה זה עבד, האם הייתי אומר לו, עבד זה אדם שבא לבקש מהאדון שלו לאכול? לא. עבד זה אדם שהאדון אומר לו מה לעשות. אם אנחנו מחפשים איזושהי עבודה, זו הייתה צריכה להיות הצהרת כוונות שכזאת. אני מקבל על עצמי לעשות את כל המצוות. זו הייתה צריך להיות העבודה. אבל זה אפילו לא נמצא בתפילת העמידה שלנו. זה אולי נמצא בקריאת שמע – קבלת עול מלכות שמיים, קבלת עול המצוות. יש כזה מושג. אבל הצורה הטבעית של עבד זה שהוא בא לאדון שלו, לבקש בריאות ופרנסה? אפשר לומר שהתפילה נחוצה כדי שהאדם יידע כמה שהוא תלוי בה', ובעצם היא עצמה אינה עבודה, אלא היא עושה את האדם לעובד. התלות אינה העבדות. התלות היא עובדה היוצרת עבדות. אבל עיקר התפילה היא בקשת צרכים. ובאמת חז"ל עשו דבר נפלא מאוד.

אני לא יודע אם זה נכון – לא למדתי את תורת האסלאם. אבל אמר לי נהג מונית ערבי שאצלם אין דבר כזה בקשות בתפילה. מי אתה שתבקש? תגיד שאתה מקבל על עצמך את אלוקים, מאמין בו, משבח אותו, כל מיני הצהרות למיניהן. אבל בשום אופן לא לבקש. – אני לא מכיר את האסלאם מקרוב. אבל דווקא המשפט שהוא אמר לי, בכזו טבעיות, המחישה לי שחז"ל עשו בזאת דבר עצום. הם העמידו את עמידת האדם מול ה' בבקשה. אני מבקש ממך.

עד כדי כך הדברים מגיעים, שרבינו הגדול ר' חיים וולוז'ינר בספר נפש החיים, אומר שכיוון שהתפילה היא עבודה, והקרבות כולן הם כנגד העולה, שהיא כולה לגבוה, אז גם בתפילה לא תהא כוונת האדם, כשהוא מבקש בריאות למשל, לבקש בריאות כדי שהוא יהיה בריא, אלא שיבקש בריאות כדי שיהיה נחת רוח לקב"ה מזה שהוא בריא. – מכיוון שכל צער שיש לאדם, שכינה מה אומרת, קלני מראשי, קלני מזרועי, אז אני מוכן להבין שיש מהלך מסוים של אדם גבוה שזו כוונתו. אבל לא ייתכן לדעת לעקור ממשמעותה הפשוטה את עיקר צורת התפילה.

למה בן אדם הוא עבד של מישהו אחר? בני אדם הם עבדים מכיוון שהם תלויים. אין להם מה לאכול, אז הם עבדים. הייתה בעולם תופעה של עבדות, במשך שנים רבות, במקומות רבים. היום זה פחות רוח, אם כי אומרים שזה לא לגמרי התבטל. אבל על מה נשענה העבדות? על כך שהעבד תלוי באדון. כך מניחים. אז אומר רבינו יונה, הגאולה הופכת אותי לעבד. וכן התפילה הופכת אותי לעבד. אז איפה מתקיימת העבדות? לא בתפילה עצמה. בתפילה עצמה אין כלום על זה. אני עצמי הייתי מסיים אם כך את התפילה בהוספת משפט, ומכיוון שביקשתי ממך כל כך הרבה דברים, לכן אני מבטיח לך מהיום הזה והלאה לקיים את כל המצוות כולן בנאמנות כולה. – הרי העיקר חסר מן הספר. כשהצגתי בשולחן השבת את הדברים, הילדים שלי אמרו, אתה אפילו לא צריך להבטיח; אתה כל כך תלוי, שזה ברור מאליו.

במלים אחרות, עיקר צורת התפילה אינה העבדות בעצמה, ולא עבודת ה'. אלא היא הכנה ותנאי. ר' חיים וולוז'ינר לוקח את זה למקום אחר – אני בכלל לא מבקש בשביל עצמי. הבאתי את ר' חיים וולוז'ינר ואת רבינו יונה כדי להציג את הבעיה. מאיפה התפילה נהייתה עבודה? מה הקשר בין מושג עבודת ה' למושג התפילה? התפילה היא באמת עיקר גדול בחיים שלנו, וכמעט אפשר לומר שהיותו מתפלל היא העובדה שעושה את האדם לדתי. רבינו יונה מביא את הפסוק, כי עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים. אבל אם מותר לי לומר, הפסוק הזה הוא יחיד במינו. לא במקרה הביא אותו רבינו יונה. הוא הפסוק היחיד בתורה שמדבר על כך שיציאת מצרים עושה אותנו לעבדים. בכל מקום בתורה כאשר הקב"ה בא

לתבוע או לבקש שנעשה מצוות ונקיים את התורה ונתרחק מעבודה זרה, הוא בשום מקום לא אומר שהסיבה שאנחנו צריכים לקיים את המצוות היא בגלל שאנחנו שייכים לקב"ה, כי הוא הוציא אותנו ממצרים.

הקב"ה הופיע במעמד הר סיני לעם ישראל והתחיל את הדו-שיח שלו אתנו. הוא אמר, אנוכי ה' אלוקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים. הכוונה אינה שאני ה' אדונך. אלא אני ה' אלוקיך. המקבילה של 'אלוקים' אינה עבדים. לאדון יש עבדים. אך מי שעומד מול אלוקיו אינו עבדו. נקודת המבחן הפשוטה היא זו. נתאר לעצמנו שאדון קורא לעבדו ואומר לו, אני מבקש ממך לחרוש בשדה. הוא אומר לו, אדוני, קודם כל אני מוריד את הכובע. אבל אני חייב לומר לך שהייתי אצל אדם חכם מאד, המבין בנפש האדם, והוא אמר לי שבשביל בריאות הנפש שלי והצמיחה האישית שלי יותר טוב לי לעבוד לא בחרישה אלא בזריעה. מה תשובתו העקרונית של האדון? כמובן שהוא יכול להיות אדם נחמד. אבל עקרונית, התשובה שלו היא שזה פשוט לא רלוונטי. הוא לא צריך להתווכח עם המומחה, או בכלל לקחת את דעתו בחשבון. כי מהות העבדות היא שהאינטרס שלך אינו חשוב, אלא רק האינטרס של האדון.

חז"ל אמרו כדבר פשוט, שהעבודה היא תפילה. הרמב"ם אומר שבנוסף לכך שכל המצוות הן עבודת ה', מצאנו מעשה ספציפי שאפשר לקרוא לו עבודה, והוא התפילה. ברור שיש קשר בין המילה 'עבודה' למילה 'עבדות'. אבל האם התפילה פירושה, אני עבד? אני מכיר את פרשת עבד עברי, ופרשת עבד כנעני בתורה. אבל האם עבודת ה' הנאמרת על משה וכו' באה לומר שהוא עבד, במובן של 'עבדי ה'?' אני לא אומר שהטיעון הזה לא נכון. אבל המקום היחידי בו התורה משתמשת בטיעון הזה, שהקב"ה קנה אותנו ביציאת מצרים להיות לו לעבדים, הוא בפרשת בהר. ושם הנימוק הוא, כי עבדי ה' הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים, לא יימכרו ממכרת עבד. במילים אחרות, אם יהודי רוצה להיות עבד של מישהו אחר, אתה תפוס. אבל הקב"ה לא מעוניין ליצור מערכת יחס כזו. בשום מקום הקב"ה לא בא ואומר, אתם שלי ואני דורש מכם משהו. הוא תמיד אומר, יש בינינו יחס, יש בינינו קשר, ולכן אני דורש מכם לעשות משהו.

ועל כולם, הדבר המדהים ביותר, שדיברנו עליו קצת בקשר לאברהם אבינו. בסוף התורה כתוב שעם ישראל עתידים לחטוא בעבודה זרה ולהפר את הברית. מה פירוש הדבר לעבור עבירות? להפר את הברית. יש ברית המחייבת יהודי לשמור מצוות, ויש דבר כזה שנקרא הפרת ברית. כלומר, אם ישאל השואל, למה אסור לי לעבור עבירות? התשובה היא לא בגלל שאני של ה', אלא בגלל שהתחייבתי, בגלל שכרתי ברית. – אני יודע שאני מעורר פה שאלות גדולות, שאולי נצטרך לעסוק בהן בהמשך. אבל מה שמחייב בתורה זה הברית. הספר כולו נקרא ספר הברית.

אני יודע שאני בבעיה רצינית עם דברי פה. אני מציג עמדה שמנוגדת לדעתם של הרבה אנשים. בילדותי, אני זוכר, קראתי ספר שהרשים אותי מאד, הכול לאדון הכול. הספר מתאר יהודי, באמת יהודי גדול, שחי כל הזמן בתודעה כזו שהקב"ה בעל הבית, לא אני. אני לא של עצמי. – החוויה הזו גם היא נכונה, גם היא קיימת, ומופיעה בדברי חז"ל, ובדברי רבותינו. אבל לא זוהי החוויה שהתורה באה ליצור. אלא, יש בינינו קשר. בורא העולם בחר ליצור קשר עם עם ישראל, ועם בני אדם בכלל. הקשר הזה מתקיים על ידי המפגש שלנו זה עם זה. כאשר אדם בא ורוצה למכור עצמו לעבד, נאמר לו, כי עבדי ה', לא יימכרו ממכרת עבד. בדרך כלל מצטטים לא את הפסוק, כי אם את חז"ל, עבדי ה' ולא עבדים לעבדים. חז"ל כנראה לקחו זאת מהפסוק. וכך כתוב בפסוק.

צריך לחשוב איך המילה 'עבודה' מגיעה לפה. אבל נושא עבודת ה' הוא האופן בו אני פוגש את אלוקים. מהי תפילה? הקראנו פה את לשון הספרי, שהרמב"ם העתיק: עבדהו במקדשו. פירוש הדברים הוא שבורא העולם יצר את העולם והעמיד פה בני אדם, והם אמורים לפגוש אותו. צריך ליצור את המפגש. למפגש יש כמה וכמה פנים. הדבר הפשוט ביותר הוא שיש מקום בעולם שהוא מקום השראת השכינה, ולבוא לשם זה לפגוש אותו. אני לא יודע בדיוק איך זה נראה, אבל כך זה עובד. ויש 'עבדהו בתלמודו'. הקב"ה מופיע בתורה. אם אתה רוצה לפגוש אותו במובן של להכיר אותו, לראות אותו, להבין אותו, לפגוש אותו – זה דרך התורה. לימוד התורה זה מפגש היהודי עם הקב"ה. אחרת, מה אני יכול לומר על הקב"ה?

איך מכירים אדם? היה אדם שהיה רואה את הרמב"ם כל יום במכולת, הוא ידע כמה לחם הוא קונה כל יום, כמה מלפפונים. הוא הכיר אותו. עכשיו, אני לא ראיתי את הרמב"ם מעולם. אני מניח שאין שום קשר בין התמונה המפורסמת של הרמב"ם למציאות. אבל למדתי את כתביו, אני מכיר את מורה הנבוכים כמו שצריך. מי מכיר את הרמב"ם יותר טוב, אני או הוא? אם אני אראה את הרמב"ם ברחוב אני לא אזהה אותו, בעוד שהחנווני כן. אבל אם תשאל אותו אם הרמב"ם בעד או נגד משהו, החנווני לא יידע. הוא יודע רק איזה סוג דגים הוא אוכל. הוא לא מכיר את הרמב"ם כמוני.

אז אם אתה רוצה לפגוש את הקב"ה, המפגש העיקרי הוא בתורה. ולכן, עבדהו – זה תלמוד. לפגוש את הקב"ה, להיות נוכח כנגד ה', מתקיים דרך תלמוד תורה. ויש עוד מפגש, והוא המפגש העיקרי. לכן הרמב"ם אומר, וכך נקטו חז"ל בפשטות

(נעזוב את הדיון ההלכתי, האם זה דאורייתא או דרבנן), שבתפילה מתגלה מערכת היחס בין אלוקים לאדם: על ידי בקשה. גם הודאה ושבח. אבל טבעו של האדם שהוא הרבה יותר מבקש.

בגמרא במסכת ברכות כתוב שאשכחן לאחריו – מצאנו פסוק לברכה שאחרי האוכל. מה עם לפניו? אז הגמרא עונה, כשהוא שבע מברך, כשהוא רעב לא כל שכן? הכוונה אינה שאדם רעב מברך יותר מבן אדם שבע – זה וודאי לא נכון. אלא שאדם רעב חש יותר את החשיבות של האוכל, את הצורך בו, מאשר אדם שכבר חל והוא כבר שבע. אבל אדם שאין לו אוכל פחות מודה ומברך מאשר אדם שיש לו.

כלומר, המקום בו האדם פוגש את הקב"ה, וזהו המפגש העיקרי, התנוחה העיקרית של האדם מול אלוקים, היא 'אני מבקש'. מי שהעמיד את היהדות כולה על הדבר הזה הוא רבינו הרממ"ל. יש לו חיבור בשם תקט"ו תפילות, בו הוא מדבר על הדבר הזה כל הזמן. ויש לו מאמר, שלמדנו בבית המדרש הזה יותר מפעם אחת, מאמר הקיווי. העמדה העיקרית של האדם מול קונו זה 'אתה דואג לי'. אני מבקש ממך. וודאי שצריך גם להודות, וגם לציית. גם קיום מצוות היא עבודת ה'. אבל עבודת ה' העיקרית היא עמידת האדם מול קונו כמבקש. בורא העולם הוא מקור השפע, מקור הטוב, ואנו עומדים לפניו ומבקשים ממנו אור, חיים, בריאות, ושפע, בכל תחום בעולם.

הרבה אנשים חושבים שעבודה פירושה מאמץ. אבל זה לא נכון. או אם לדייק, יש למילה 'עבודה' שתי משמעויות. יש עבודה כמו שעובדים בשדה, או בבנק. שם משלמים לפי המאמץ. אנו עמלים ומקבלים שכר. ויש עבודה במובן של המילה הארמית 'פולחן' (אני לא יודע אם זה צודק, אבל כך אנחנו משתמשים בה). והיא בדרך כלל לא עבודה שיש בה מאמץ, אלא עבודה שיש בה משמעות סמלית. הקרבנות נקראים 'עבודה' לא כי הם קשים להקריב. לגבי עבודת הלוויים, לסחוב זה אולי כן קשה, אבל עבודת השירה וודאי לא קשה. אלא זו עבודה שתפקידה להעמיד את היחס בין האדם לאלוקים.

יש פיוט שאנו אומרים ביום הכיפורים לפני הוידוי, בחזרת הש"ץ. שם אנחנו מדברים על סדרת מערכות יחס בין האדם לאלוקים. אנו עמד ואתה אלוקינו. אנו עבדיך ואתה אדוננו. לאדון יש עבדים. למלך יש עם. וההבדל בין מלך לאדון הוא הבדל תהומי. המלך נמצא בשביל שלעם יהיה טוב. האדון לא נמצא בשביל שלעבד יהיה טוב. האדון נמצא כדי שלו יהיה טוב. היחס העיקרי של האלוקים לאדם הוא, אני נמצא כדי שיהיה לך טוב. והעמדה העיקרית של האדם מול קונו היא, אני מבקש ממך.

רבינו האור שמח כותב רעיון מעניין בספרו 'משך חכמה'. (אומרים שכשרב אהרן קוטלר היה מזכיר את האור שמח על הרמב"ם, הוא היה אומר, המשך חכמה אומר באור שמח.) כתוב שבעולם הבא אין תפילה. בגלל שהתפילה נובעת מתוך מצוקה, מתוך חסד, והעולם הבא הוא ללא מחסור, לכן אין תפילה. רק תורה. – במחילה, לדעתי, אלו דברים שאסור לומר אותם. זה בלתי אפשרי. האם בעולם הבא האדם יפסיק לקבל מהקב"ה? הוא יהיה מקור שפע לעצמו? או שהשפע יגיע בלי בקשה, סתם הקב"ה ייתן? זה נכון שבתפילה שאנו מכירים, טבעו של האדם שהוא לא מקבל באופן ספונטני, אלא הוא צריך להרגיש חסר כדי לבקש. ויש בקשה כזו שאדם מבקש בלי חסר, מתוך הכרה באפשרויות הגדולות.

חז"ל תיקנו נוסח מיוחד של תפילה לשבת ויום טוב. ושם יש בקשות גדולות: קדשנו במצותיך ותן חלקנו בתורתך, שבענו מטובך, ושמח ליבנו בישועתך, וטהר ליבנו לעבדך באמת. מה עם הבקשות האלו? הן בקשות שלא נובעות מתוך שחיסר לי היום, אלא שאני מבין כמה אור וכמה שפע יש לאלוקים לתת לי, ואני מבקש הרבה שפע. בקשה כזאת מתאימה לשבת. הפוך: צורתה היא שבת. יש תפילה שמגיעה מתוך מצוקה, ויש תפילה שמגיעה מתוך מודעות לשפע. היה כל כך טעים, תן לי עוד. גם שבח והודיה מתלווים לבקשה. אבל המצב בו אדם מודה, הודיה שאין אחריה בקשה – היא לא מתאימה בין האדם לאלוקים. כי היא סותרת את מציאות הקשר. האדם תמיד עומד מול אלוקים, וצמא לבקש עוד. זה היחס העיקרי. וזו צורת העבודה. כאן נמצאת עיקר העבודה של האדם מול קונו.

(אנחנו לפעמים מערבבים בין קשר הדדי לקשר שוויוני. הקשר בין האדם לאלוקים וודאי לעולם לא יהיה שוויוני. אבל קשר הדדי זה אומר, יש משמעות למה ששני הצדדים עושים. קשר בין אימא לתינוק אינו הדדי. היא נותנת לו בלי קשר למה שהוא יגיד, למה שהוא יעשה. היא לא מנהלת שום חשבונות. וזה באמת לא בדיוק קשר. קשר זה נקרא שאנחנו עומדים זה מול זה.)

אז זה פירוש עבודת התפילה. עכשיו, לסמוך גאולה לתפילה זה אומר שאנחנו לא באים לבקש מהקב"ה סתם. גם גוי אוקראיני שנקרה בלילה לבדו לערבה, ולהקת זאבים צרה עליו, גם הוא מבקש מאלוקים. אבל הבקשה שלו בנויה על זה שאין לי כלום. ריבונו של עולם, אני לא יכול להסתדר בלעדיך, אין לי איך לחיות. – זו בקשה של גוי. אבל יהודי לא מבקש ככה. הוא מתחיל ואומר, ריבונו של עולם, אנחנו הרי מכירים אותך. אתה הרי הוצאת אותנו ממצרים, וגאלת אותנו מאז

ומתמיד. פודנו ומצילנו מעולם הוא שמך, ואין אלוקים זולתך. אין עוד מי שגואל אותנו וחפץ לגאול אותנו כמוך. אני בא לבקש ממך כי אני יודע שאתה רוצה לעזור לי. כך נראית בקשה של יהודי. זה נקרא לסמוך גאולה לתפילה.

לכן הברכה הראשונה של התפילה מתחילה בפנייה אלוקי אברהם, יצחק ויעקב. מטרתה לבסס את הקשר בינינו. אנחנו לא באים כאנשים זרים. נתאר לעצמנו לרגע מישהו שיש לו ילד חולה, וצריך כסף לטיפול רפואי. הוא בא לאדם עשיר, שהוא לא מכיר, ואומר לו, אתה מוכרח לעזור לי. אין לי כלום. לעומת זאת, יש מצב שבאים ואומרים, אני מכיר אותך, אני יודע שאתה אוהב אותי ורוצה לתת לי. ומתוקף האהבה והידידות בינינו אני מבקש ממך.

נקריא כמה שורות מדברי הרמב"ם, מפרק א' מהלכות תפילה. *מצוות עשה להתפלל בכל יום, שנאמר ועבדתם את ה' אלוקיכם בכל לבבכם, וכו'.* הרמב"ם מרחיב מה כן ומה לא. *אלא חיוב מצווה זו כך הוא. שיהא אדם מתפלל ומתחנן בכל יום ומגיד שבחו של הקב"ה ואחר כך שואל צרכין שהוא צריך להן בבקשה ובתחינה, ואחר כך נותן שבח והודיה לה' על הטובה שהשפיע לו, כל אחד ואחד לפי כוחו.* בהמשך הוא כותב, *שלוש ראשונות שבח לה', ושלוש אחרונות הודיה, ואמצעיות יש בהן שאילת כל הדברים, שהן כמו אבות לכל חפצי איש ואיש ולצרכי הציבור כולם.*

במלים אחרות, משמעות הדברים – וכך מבואר בפוסקים ובחז"ל – שעיקר התפילה היא בקשת צרכים. ושבח והודיה הן מסביב. לשון הגמרא היא, לעולם יסדר אדם שבחו של מקום ואחר כך יתפלל. כלומר, שלושת הברכות הראשונות אינן תפילה בפני עצמן, אלא הן מצטרפות לתפילה. שלושת הברכות האחרונות כבר יש בהן כן צד של תפילה, אבל עדיין הן אינן התפילה בעצמה, אלא הן אחריה. להיות אדם דתי פירושו להיות אדם שמבקש מה'. כך נראה אדם פרטי. אומר ר' יוחנן, הלוואי שיתפלל אדם כל היום. בעניותנו, לא כל אדם יכול לעשות את זה. אז אנחנו מתפללים לפחות שלוש פעמים ביום. בהמשך נעסוק בפרטי הדברים. אבל להיות מתפלל משמעו להכיר שמהות האדם היא שהוא נזקק.

אני טוען טענה זו: הרמב"ם אומר שעיקר ידיעת ה', בהרבה פסוקים – ויבטחו בך כל יודעי שמך. עיקר ידיעת ה' היא ידיעת ההטבה. הידיעה שבורא העולם אין רצונו אלא להיטיב ואין גבול למידת טובו. זה גם נכון שהאדם לא יכול להיות בתחושה מוטעית שיש לו כל צרכו בפני עצמו. זה די פשוט לדעתי – כל קשר ומשפיע ומקבל בנוי על זה שהמקבל זקוק. יבוא אדם ויגיד, התחתנתי עם אישה והיא לא צריכה אותי. היא מסתדרת לבד. – אין כאן התחלה של קשר. קשר בנוי על צורך.

וחשוב לדעת, שהאדם מטבעו הוא נזקק. גם בעולם הזה וגם בעולם הבא. ההבדל בין העולם הזה לעולם הבא אינו הבדל של נזקקות. מה זאת אומרת, הוא הופך להיות מקור השפע? חלילה וחס, זה לא אפשרי. אלא הסדר לא יהיה בנוי על זה שהאדם יצטרך לעמוד על החיסרון, ואז לבקש. אלא הסדר יהיה שהוא כל הזמן יבקש ויקבל. עוד חשוב להבין שהתפילה היא גם האופן בו אנחנו מביאים את אלוקים לכאן. האדם בעולם הזה חי חי חול. אם אתה רוצה להפוך את החיים לקודש, להביא את אלוקים לכאן, זה אומר לקבל אותם מה'.

יש פה הנחה, בדברי רבינו יונה ואחרים, שהתלות יוצרת עבדות. קראתי פעם תיאור איך באמריקה בתקופת העבדות מגיע אדם מבוגר, בן שבעים, עם עשרים-שלושים עבדים שצעירים ממנו בארבעים-חמשים שנה, גברים גבוהים וחסונים ממנו. הוא אומר להם, תעשו כך, והם עושים. הם ברגע אחד יכולים להרוג אותו. הם עבדים לא בגלל שהם תלויים בו. להיפך, הוא תלוי בהם. אלא הם עבדים כי הם מבינים שבמערכת היחסים, לקיום שלהם אין ערך כי אם מבחינת הקיום שלו. לא התלות יוצרת עבדות. אם אתה תלוי במי שרוצה להיטיב לך, זה יוצר אהבה ודבקות. אם אתה תלוי במי שלא רוצה להיטיב לך, זה יוצר שנאה ועוינות. אם אני תלוי במי שלא רוצה להיטיב לי, ונותן או מונע ממני את מה שאני צריך, זה בוודאי לא יוצר שום רגש חיובי.

העבדות לא יוצרת תלות. העבדות נובעת מתפיסת עולם שאין לי ערך. ובורא העולם לא מעוניין בתפיסת העולם הזו. הוא לא רוצה יחס כזה. זה לא שזה לא נכון. כשבא בן אדם שמערער על הכול ורוצה למכור את עצמו לעבד, אז התורה אומרת, עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים. – הלא דבר הוא, שזה לא מופיע בשום מקום בתורה. הטענה הזו, שאנחנו עבדים של הקב"ה, שהוא קנה אותנו, הרי הייתה צריך להופיע לפחות עשר פעמים. הרעיון הזה מופיע רק פעם אחת, ושם זה לא מופיע כהצדקה למחויבות שלנו לשמור מצוות, אלא כהסבר למה אסור לנו להימכר לעבדות למישהו אחר. לא יימכרו ממכרת עבד.

עצם הברית שהייתה בהר סיני מוכיחה כמאה עדים שאנחנו לא עבדים. לו היינו עבדים, לא היה מקום לכרות ברית. איפה יש ברית בין אדון לעבד? כשאדם הוא עבד, לא שייך לכרות אתו ברית. העבד במהותו הוא עם הדומה לחמור. כשחז"ל אמרו, עם הדומה לחמור, הם לא התכוונו לדבר על העבדים לפי טבעו של האדם. לפני שהאדם היה עבד, הוא היה בן חורין, ואז הוא לא היה דומה לחמור. כשהוא נמכר לעבד, אופייני לא השתנה. עם הדומה לחמור זה מדבר על מצב משפטי. מצב בו אדם הפך להיות כלי, להיות חפצא. במצב הזה, לא תופסים קידושין. עבד אין לו קידושין, כי עבד לא יכול לכרות ברית.

עצם העובדה שהאדון יכול לומר לו, עזוב את האשה הזו וקח אישה אחרת, כי אני רוצה שהגנים של העבדים שלי יהיו יותר משובחים, זה מראה שהוא לא שייך לכריתת ברית בכלל. והקב"ה גאל אותנו ממצרים כדי לומר, אתם לא עבדים. אני רוצה אתכם כבני חורין. אני רוצה לקיים אתכם מערכת יחס של ברית.

עיקר היחס בין האדם לאלוקים, ועיקר המפגש ביניהם, הוא עמידת האדם בתפילה. יש מפגש בתורה, מפגש בבית המקדש, ויש מפגש בתפילה. מפגש זה אומר, אני יודע שאין לי בשביל עצמי את מה שאני צריך בשביל להיות. ואני פונה אליך כי אתה רוצה ושמח לתת לי. ואני מבקש ממך, מתוך האמון שיש לי באהבה שלך ובנאמנות שלך. לכן אני מבקש.

זו העמידה של יהודי בתפילה. כך נראים הדברים. שבורא העולם יעזור לנו להתפלל תמיד באמת. אני מקווה שבשבועות הקרובים נוכל ללבן עוד את הסוגיות האלו.

וארא

פתחנו בשבוע שעבר את סוגית מצוות העבודה שהיא תפילה. העלנו את השאלה, מהיכתי תיתי, מה פתאום עיקר עבודת ה' היא בקשת צרכים של האדם. כך קיימא לן: הרמב"ם מעמיד שמצוות עבודת ה' מתקיימת בתפילה. אמנם הרמב"ן חולק על זה ואומר שאין מצווה מדאורייתא להתפלל בכל יום; אבל הוא גם מודה שהתפילה היא ה'עבודה בלב' של חז"ל. ועיקר התפילה היא בקשת הצרכים. המקום בו האדם עומד ומבקש מבורא העולם, תן לי מה שחסר לי. וזה צריך עיון.

בתוך הדברים, הזכרנו את דברי רב חיים וולוז'ינר בספרו נפש החיים. הוא שואל, הרי קיימא לן שתפילות כנגד תמידים תקנום. התפילות הן כנגד הקרבנות, וקרבן התמיד הוא קרבן עולה, וכולו לגבוה, אז איך אפשר להבין שהתפילה היא בקשת הצרכים שלי. רב חיים וולוז'ינר מגיע למסקנה מאד חריפה: עיקר התפילה היא שהאדם מבקש את צרכיו לא בשביל עצמו, אלא, מכיוון שכל צער שיש לאדם, הקב"ה מצטער אתו גם – שכינה מה אומרת, קלני מראשי, קלני מזרועי – אז זו צריכה להיות הבקשה של האדם.

קודם כול צריך לומר מה שאנחנו מרגישים. מאד מאד קשה לקבל את זה. זה עומד בניגוד לרושם הפשוט מכל מקום בו מופיעה התפילה – בתורה, בנביאים ובכתובים. וגם בחז"ל, וגם באופן בו עם ישראל נוהג. כשמישהו חולה, מתפללים ומבקשים. לא צריך לפרש שלא באמת אכפת לי מרפואת החבר שלי, או אפילו של עצמי. לא משמע כך. מאד קשה לקבל שזו צורת התפילה. איך אפשר להגיד שכל עניין בקשת הצרכים של האדם בתפילה הוא רק על צער השכינה?

למה אני צריך להתפלל דווקא על הצרות שלי? אני יכול להתפלל גם על צרות של מישהו אחר, אם זה הכול רק בעצם תפילה על צער השכינה. – אבל אני לא חושב שצריך לשאול שאלות. יש סוגיות כאלו שבהן מה שמגיע את הדברים זה קושיה. יש סוגיות אחרות שהלב פשוט מסרב לקבל. זה נוגד את כל ההבנה שלנו של פרשיות התורה. אומרת אסתר המלכה, לך כנוס את כל היהודים. למה הם צריכים להתפלל? וגם אנחנו מתפללים לפעמים. התפילה היא קריאתו של האדם הזועק. משכיל לדוד בהיותו במערה תפילה. קולי אל ה' אזעק. ובמקום אחר, מה בצע בדמי ברדתי אל שחת. לכן אני לא מתכוון ליישב את זה.

אני רוצה לומר דבר שהוא לדעתי נכון מאד, בתפיסה של מושג התפילה בכלל, וגם מתחבר למושג העבודה. כתוב בפרשת בראשית, כי לא המטיר ה' אלוקים על הארץ, ואדם אין לעבוד את האדמה. רש"י מביא את דרשת חז"ל, לא היה אדם שיתפלל. יש פה עיקרון. אדם תופס את העולם – העולם מבחוץ, והעולם מבפנים – ויש בידו כמה צורות איך להתייחס למציאות. אפשר להתייחס למציאות כמציאות מנוכרת. כך לפעמים אנחנו תופסים – שהעולם עוין אותנו. העולם זר ואכזר, השמש זורחת ושוקעת לפי החשבון שלה, היא לא מתחשבת בתפקידים שלי ובמציאות שלי. יורד גשם כשאני צריך ללכת ברחוב, וכשאני צמא לא יורד גשם. יש חוויה של חיים בעולם מנוכר. החוויה הזו היא וודאי לא חוויה של אמונה. האדם המאמין יודע שהקב"ה ברא את העולם, ופועל מתוך מגמה של ידידות.

גישה אחרת מסתכלת על העולם כדבר כמו שהוא. לעולם יש מציאות קיימת. מה שקורה, זה מה שיש. לפעמים יש לנו את החוויה הזאת. כשהקב"ה שם את האדם בגן עדן, הוא שם אותו עם תפקיד. לעבדה ולשמרה. זה אומר, אל תתייחס לעולם כאל קבוע. אפשר לשנות דברים. לא כתוב שם שאפשר לעשות הכול. אי אפשר לשטוח את כדור הארץ. אבל העולם ניתן

לאדם כדי לעשות בו דברים. יש מרבתינו שפירשו זאת בפסוק, אשר ברא אלוקים לעשות. הקב"ה ברא את העולם כדי שנעשה בו דברים. כלומר, העולם ניתן לשינוי. אנחנו לא תמיד מרגישים את החוויה הזו, אבל היא חוויה אמיתית.

כשהקב"ה ברא את העולם, הוא לא יצר אותו כמו שהוא, ואני משנה אותו. אלא הקב"ה ברא את העולם והוא מזמין אותי לעצב את המציאות. מאז תפקידו של האדם 'לעבדה ולשמרה' בגן עדן (זה מאד מעניין ש'לעבדה ולשמרה' נכתב בלשון נקבה. זה מתייחס לא לגן, אלא לאדמה), ועד כל מיני דברים בחיים. המציאות אינה קבועה. אין טעם ואין צדק להסתכל על העולם כאילו זו המציאות וזהו. הקב"ה קורא לאדם ונותן לו תפקיד: לעצב את העולם באופן צודק. גם בגן עדן, האדם אינו פסיבי. האדם צריך להסתכל על המציאות, לבחון אותה היטב. זו עבודת ה'. עבודת ה' משמעה לעצב את המציאות. אני לא מדבר על התפילה כרגע. התפילה היא סעיף של זה. אבל יש אופן בו צריכים הדברים להיראות. בכל מצב שאתה פוגש את העולם.

ראיתי כך כתוב בספר – שאברהם אבינו לא התפלל, הוא לא ביקש שום דבר. הם הסבירו, שאברהם אבינו לא מבקש כלום. – העמידה הזו מנוגדת לתפיסה שחז"ל מלמדים אותנו. העולם שאנחנו רואים הוא עולם שאנחנו צריכים לשנות. הקב"ה לא יצר עולם מושלם. – זו באמת שאלה אמיתית, למה לא מצאנו שאברהם אבינו מתפלל על עצמו, תן לי ילדים. רק בשפה של תלונה הוא אומר, הן לי לא נתת זרע. יצחק כן התפלל, ויעתר יצחק לה'. אני לא יודע תשובה לשאלה, למה אברהם לא התפלל.

בכל יום אנחנו פוגשים את המציאות. אנחנו יודעים שהיא מעשה ה'. בורא העולם ברא את העולם כמו שהוא. אנחנו נקראים להסתכל על העולם ולומר, העולם לא מספיק רע שאין מה לעשות אתו. והוא גם לא מספיק טוב, שלא צריך לעשות אתו. גם גן עדן לא היה מתוקן. היה שם נחש, לצורך העניין. אבל גם בלי הנחש, כתוב לעבדה ולשמרה. זה אומר, עליך מוטל התפקיד, לעבוד, לתקן, לשכלל, ולשמור מנוק. זו העמדה הטבעית של האדם. ואם האדם פועל נכון, הוא יודע שהוא מקדם את העולם למקום שהקב"ה רוצה. הוא עושה את זה לא רק כי כך רוצה הקב"ה. אלא כך גם הוא רוצה. אבל הוא עושה את זה מתוך התודעה שהוא מקדם את העולם אל הטוב. כך חפץ הקב"ה.

אני זוכר פעם, למחרת יום כיפור. בדיוק נולדה לי בת, והייתי צריך גם לארגן סכום כסף גדול, אני לא זוכר למה. הייתי לחוץ מאד. עמדתי בכיכר השבת ושאלתי את עצמי, איפה עמדתי אתמול בשעה הזאת. איפה היחס בין יום הכיפורים ליום שאחרי. אז עצרתי ואמרתי לעצמי, כל מה שאתה עוסק בו עכשיו, זה עבודת ה'. חלק מהדברים האלו אסור לעסוק בהם ביום הכיפורים, כי אסור לעסוק אז במלאכה. אבל באופן עקרוני גם ביום הכיפורים היית צריך להחזיר חוב, ולדאוג לאשתך הנמצאת בבית החולים, ולקנות ארבעת המינים לחג. כל מה שאנחנו עושים זה מצווה. חוץ מכאשר, חלילה, אנחנו עושים עבירה.

זו תפיסה מאד יסודית. הקב"ה לא שם את האדם בעולם מוכן. הוא אומר, בואו תהיו שותפים שלי בתיקון העולם. תהיה שותף לקב"ה במעשה בראשית. תהיה שותף לסיפור שהקב"ה רוצה להוביל בבריאה. האדם צריך לדאוג למציאות ולתקן אותה. זו עמדה שמצד אחד לא רואה את העולם בעיניים כל כך אופטימיות, העולם הוא לא כל כך יפה. הוא זקוק לתיקון. מצד שני, העמדה אומרת שהעולם הוא ראוי, שווה להשקיע בו, ויש סיכוי שאתה תצליח לפעול ולקדם את העולם.

זה פשוטו של מקרא, ואדם אין לעבוד את האדמה. פשוטו של מקרא הוא שהקב"ה לא הוריד גשם, כי אין עדיין אדם שיעשה משהו, ובלי עבודת האדם, הגשם לבד לא עושה כלום. כלומר, יש תפקיד לאדם לפעול. העיקרון הגדול של בריאת העולם הוא שהקב"ה לא רצה לברוא עולם שיהיה שלו. הוא רצה לברוא עולם שיהיה נתון לנו, והוא מצפה לתיקון שאנחנו נתקן את העולם. זה סדרו של עולם.

עולם הבא הוא משהו אחר. תמיד אני רגיל לומר לעצמי, כשחז"ל אומרים שהעולם הבא הוא עין לא ראתה אלוקים זולתך יעשה למחכים לו, שהעולם הבא הוא משהו בלתי נתפס – שאין שום הבדל בין העולם הזה לעולם הבא, חוץ מההבדל הזה. בעולם הזה יש דברים לתקן, ובעולם הבא אין דברים לתקן. מציאות בה אין מה לתקן היא מבחינתנו 'עין לא ראתה אלוקים זולתך'. אנחנו תופסים את המציאות תמיד דרך הדברים שצריך לשנות בעולם. אין לי דרך לחשוב על מציאות סטטית לגמרי, בה הכול בסדר. ביום שבו לא יהיו לי תפקידים, אני לא רואה איך אני אתפוס את המציאות. זו מציאות של העולם הבא. אבל העולם שלנו הוא עולם שתמיד צריך לצעוד קדימה, ללכת לקראת התיקון.

חז"ל בתנא דבי אליהו אומרים, לעבדה – זו מצוות עשה, ולשמרה – זו מצוות לא תעשה. פעם חשבתי שהכוונה של חז"ל היא להוציא את הפסוק מפשוטו. כלומר, אתה לתומך חשבת שלעבדה זה להשקות את הגן, לחרוש, וכו'. והנה אומרים לך, לא, לעבדה זה מצוות עשה. אתה חשבת שלשמרה זה להגן על הגן ממזיקים. אומרים לך, לא, זה מצוות לא תעשה. – אבל לא זו כוונת חז"ל. חז"ל באים לומר לך לא מה זה 'לעבדה ולשמרה', אלא מה זה מצוות עשה ומצוות לא תעשה.

כלומר, בתורה כתוב, שתפקיד האדם היה לעבדה ולשמרה. וודאי שאין מקרא יוצא מידי פשוטו, והאדם היה צריך ממש לעבוד בגן ולשמור עליו. וזו משמעותן של מצוות עשה ולא תעשה שיש בתורה. כלומר, מצוות העשה ולא תעשה של התורה באות לבנות את העולם ולשמור עליו מהיזק. כל לאו בתורה מכון כנגד איזשהו חיסרון שיכול לקרות במציאות. ואין עבודת ה' יותר גדולה מזו. לעצב את העולם ולהתאים אותו לרצון האלוהי, שהוא שהכול יהיה טוב. שהכול יהיה טוב בכל המובנים.

חז"ל במדרש רבה תזריע כותבים שטורנוסרופוס הרשע שאל את רבי עקיבא, מעשי מי נאים יותר, מעשי הקב"ה או מעשי בשר ודם. ר' עקיבא אמר לו, מעשי בשר ודם. כלומר, טורנוסרופוס התכוון להגיע אתו לסוגיית ברית המילה. למה אתם לוקחים את האדם ומעוותים את הצורה בה ברא אותו בורא העולם. היה ברור לו שרבי עקיבא, כאדם דתי, יגיד לו שוודאי שמעשי ה' נאים יותר. אבל ר' עקיבא אמר לו מיד, לא, מעשי ה' לא נאים כל כך. הוא מביא את הדוגמא, שאדם מביא חיטים מהשוק וטוחן אותן, ומה יותר יפה, החיטה, או הגלוסקאה, הלחמניות?

רבי עקיבא אומר, תבין, הקב"ה ברא את העולם בצורה שאתה צריך תמיד לתקן אותו. אין לך אף פעם את הרשות לעזוב את העולם ולהיות עסוק בתוך עצמך. גם עצמך הוא חלק מהעולם – גם זה נכון. הרמח"ל בפרק הראשון של מסילת ישרים מתאר את עבודת ה' בשלוש רמות: הדרגה הנמוכה היא בשביל שכר העולם הבא, הדרגה השנייה היא בשביל קרבת ה', והשלישית היא בשביל לתקן את העולם. זאת אומרת, יש תפיסה אחת פשטנית בה האדם אומר, אני יודע שהקב"ה מבטיח שכר, עידון העולם הבא, ולשם כך אני עושה את הדברים, כדי להגיע לעולם הבא. זו התפיסה הכי נמוכה.

יש תפיסה גבוהה יותר, שאדם טועם את הטעם של קרבת ה' פה בעולם הזה. הוא מביא על זה פסוקים מפורשים – ואני קרבת אלוקים לי טוב, לחזות בנועם ה' – הפסוקים האלו לא נאמרו על העולם הבא. כשדוד המלך אומר, לחזות בנועם ה' כל ימי חיי, הוא לא מתכוון בהחלט עלמא. הוא מתכוון בעולם הזה. הרמח"ל כמעט לא מזכיר בשלב הזה את העולם הבא. אחר כך, הרמח"ל מדבר על הדרגה השלישית, בה האדם מרגיש את האחריות לתקן את האדם ואת כל עולמו. כלומר, גם ה'אני' חשוב, גם לו אני צריך לדאוג, כי זה המרחב עליו הפקיד אותי הקב"ה. אני אחראי קודם כל על ה'אני' הפרטי, ואחר כך על מעגלים מתרחבים של קרבה אלי.

יש פה רעיון שצריכים להתרגל אליו. הקב"ה ברא עולם כזה שאופיו הוא שהוא זקוק תמיד לתיקון. לעולם יראה האדם את העולם מחציתו זכאי ומחציתו חייב. כלומר, העולם אף פעם לא מוכרע לטוב או לרע מצד עצמו. מי שיגיד לך שהעולם הוא רע סותר את דברי חז"ל, וכן להיפך. העולם זקוק תמיד לך, שאתה תכריע אותו. התפילה באופן עקרוני מצטרפת למלאכת האדם לתקן את העולם. היא אומרת דבר נוסף: אתה לא רק תתקן את העולם במעשיך, אלא אתה צריך לפנות גם לקב"ה. מכיוון שההצלחה שלך בתיקון המעשים אינה מובטחת – אם ה' לא ישמור עיר, שווא שקד שומר, ואם ה' לא יבנה בית, שווא עמלו בוניו בו. האדם צריך תמיד לדעת שהמעשה שהוא עושה הוא פתיחת שערים כדי שה' יצליח דרכי. לכן צריך להתפלל. אבל שוב, להתפלל על מה? על תיקון העולם. מתוך אותה העמדה שהקב"ה הציב את האדם כאחראי לעולם. כשהקב"ה ציווה על אברהם אבינו, ושמו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט, הוא לקח אותנו ושם אותנו מול העולם ונתן לנו מין סרגל ביד ואמר, תסתכל בעולם, האם הוא מתאים או לא, ותראה איך אתה מיישר אותו, כדי שהוא יהיה, במידת יכולתך, בדרך של חסד, צדקה ומשפט.

ותדע, אומרת התורה, מעשה האדם תמיד מוגבל. לכן תוסיף תפילה לה' שהמעשה באמת יצליח. זוהי עבודת ה' שבתפילה. זה עוד פן, אני חושב. כשחז"ל דרשו את הפסוק, ואדם אין לעבוד את האדמה, אין מי שיתפלל על הגשמים, הם התכוונו לומר את זה. אותו האדם שתפקידו לעבוד את האדמה ולתקן אותה – שזה בעצם התוכן הפנימי של כל עבודתנו – כל מצוות עשה ולא תעשה הם אופנים של כך. כך כתוב במקראות מלאים בתורה. ושמרתם את חוקותיי ואת משפטי אשר יעשה אותם האדם וחי בהם. כלשון הרמב"ם בפרק ד' של יסודות התורה, התורה והמצוות הם הטובה הגדולה שהשפיע הקב"ה ליישוב העולם הזה, כדי לנחול חיי עולם הבא. כלומר, המכוון הישיר של כל מצוות האדם היא לתקן את העולם. כל מצווה מן המצוות יש לה את האופן בו היא משכללת את המציאות בה האדם חי ומקרבת את המציאות לקדושה, להיות ראויה להשראת השכינה.

המצב האידאלי, השלם, על זה נאמר – שם מלא על עולם מלא. כך כתוב בחז"ל, בתחילת פרק ב' של בראשית, כתוב שם מלא: הויה אלוקים. וזה נדיר. חוץ מהפרשה הזו, שכתובה כולה בשם הזה, יש רק מקום אחד בתורה, בפרשת השבוע. בנוגע לברד, כתוב הויה אלוקים. (אינני יודע למה; הלשם עשה מזה עולם שלם.) אבל כך כתוב בפרשת בראשית. וחז"ל דורשים, שם מלא על עולם מלא. כלומר, העולם שלנו הוא עולם, שכהוא נמצא במצבו האידאלי, הוא ראוי להשראת השכינה. הוא ראוי לגילוי כבודו יתברך. שם מלא על עולם מלא: טבעו של עולם שחל בו תמיד הקלקול. תמיד צריך לתקן אותו.

הרמ"ק כתב ספר שנקרא אור נערב. הספר עסוק בשאלה, למי מותר ולמי אסור ללמוד את חכמת הקבלה. אחד התנאים שהוא דורש זה שיהיה אדם מתקן מעשיו בכל עת. העיסוק שלי אינו בשאלה, למי מותר ללמוד קבלה. אבל הטריד אותי מאד הנוסח: למה לא לכתוב, אדם שנוהג נכון? למה 'מתקן מעשיו בכל עת'? אבל התשובה היא, שהקלקול תמיד כרוך בעקבי האדם, ותמיד הוא צריך לתקן. זו מציאות האדם. האדם תמיד עסוק בלתקן. זה המפגש שלי עם האני שלי, ועם העולם. ויש משמעות לתיקון שלי: אני פועל בשירות הבורא. בורא העולם יצר את האדם ואמר לו, פרו ורבו ומלאו את הארץ וכבשוה ורדו בדגת הים ובעוף השמים. כך את האדם, תעצב אותו, תקיים את העולם.

המשנה במסכת אבות אומרת, בעשרה מאמרות נברא העולם. ומה תלמוד לומר בעשרה מאמרות, הרי במאמר אחד יכול להבראות? אלא להיפרע מן הרשעים שמאבדין את העולם שנברא בעשרה מאמרות, וליתן שכר לצדיקים שמקיימין את העולם שנברא בעשרה מאמרות. הא למדת מה ההגדרה של צדיק ומה להיפך. צדיק הוא מי שקיים את העולם, ורשע נוהג הפוך. אפשר להביא עוד הגדרות רבות לצדיקים. אבל הגדרת הצדיק היא שהוא עסוק בתיקון העולם. הקב"ה ערך בפנינו את העולם, ואנחנו צריכים לתקן אותו, לשכלל אותו תמיד. והעולם הזה כולל גם את העולם מבחוץ וגם את העולם בפנים.

תפילה במהותה היא עמידה בפני ה' מתוך עמדת אחריות. המציאות בפניה אני ניצב היא חסרה. החסר הזה נוגע לי ללב. ואני יודע שהבורא חפץ בתיקון העולם. הוא חפץ בסידור הדברים בצורה הנכונה. ואני פונה אליו ומבקש ממנו, עזור לי לתקן. אני לא יודע אם אני יכול לפרש את הלשון החריפה של רב חיים וולוז'ינר, אבל העיקרון עליו הוא מדבר הוא העיקרון הזה.

יש תפיסה דתית כזו, שהעולם כמו שהוא – כך האלוקים רוצה אותו. בתפיסה דתית כזו, אין מקום לתפילה, ואין מקום לעשייה. האדם צריך רק לקבל את המציאות כמו שהיא. להתרגל להבין את הדברים ולחשוב עליהם נכון. נח חי, במידה מסוימת, בתפיסה כזו. חז"ל מבקרים את נח שהוא לא התפלל ולא הוכיח את בני דורו. הוא חשב, זו המציאות, האלוקים בעל הבית, ואני צריך לעשות מה שאומרים לי. אבל מיסודות אמונתנו שבורא העולם לא שם את האדם בעולם כדי לקבל את המציאות אלא בשביל לשנות אותה.

זה גם היחס שלנו לתורה. חז"ל לימדו אותנו שהתורה זקוקה תמיד לפירוש. אנחנו תמיד שואלים שאלות. עצם העובדה שאנחנו מקשים היא הנחת יסוד. המשל מופיע הרבה בחז"ל, שאופן הלימוד שלנו דומה לצורת עבודת האדמה. כמו שצריך לחרוש את האדמה ולזרוע בה ולהשקות אותה ולפתח אותה, וגם להתפלל לה' שעבודתו תצליח, שה' יחיל את הברכה במעשיו; כך צריך גם האדם לנהוג כלפי התורה. כלומר, כל דבר שהקב"ה נתן לך, הוא מצפה שאתה תעצב את הדברים. תיקח משהו משל עצמך ותכניס לתוך הדברים. זו עבודת ה'. התפילה היא כנגד עבודה במעשים. ויש עבודה בלב. האדם מבקש בתוך ליבו, שהוא זה שמחליט בסופו של דבר אם אני מצליח במעשיו או לא. האדם רק מכין את הדרך, ואילו בורא העולם משלים את הדברים.

יש ספר הנקרא 'בית אלוקים'. כתב אותו המבי"ט, בן דורו של הרב יוסף קארו, שהיה אב בית דין בצפת. הספר מחולק לשלושה חלקים, והראשון עסוק בתפילה. הפרק ראשון בו כתוב בצורה מעניינת מאד. הוא אומר, ביקשנו את גדר התפילה ומצאנוה אל נכון, ואז הוא כותב משפט שבנוי מכמה מילים. לגבי כל מילה הוא יפרש מה היא רוצה לומר, מה היא כוללת. והוא אומר שם, גדר התפילה היא בקשת האדם מה-ל דבר צורך שאינו ברשותו. אחר כך הוא מנתח כל מילה במשפט הזה. מה זה בקשה, מה זה אדם, וכו'.

המבי"ט בעצם אומר כאן, התפילה היא בקשה. אם אדם בא לתפילה בניגון של תביעה, זה לא מתאים. התפילה שייכת רק לאדם, והיא רק מאלוקים. אבל אחר כך הוא אומר, היא נוגעת לדבר צורך שאינו ברשותו. התפילה לא נוגעת למה שאני לא צריך. היה לי נורא נחמד אם היה לי גם את זה. לא – הוא אומר במפורש שהאדם לא צריך לבקש מותרות. כמובן שהגדרת המותרות נתונה לפרשנות.

חז"ל אומרים, בתור דוגמא, שכשאדם מכניס ידו לתוך הכיס, ומוציא מטבע לא נכון – אפילו אם היו לו תשעה מטבעות של עשר אגורות, ומטבע אחד של שקל, והוא רוצה דווקא את השקל, אבל יצא לו משהו אחר – אני למשל לא הייתי עושה ככה. אם אני צריך מטבע אחד מעשרה, אני מוציא את כולם ובוחר את הנכון. אבל אם אתה עשית ככה ויצא לך המטבע הלא נכון, אומרת הגמרא, זה כבר נקרא ייסורין. – בעולם שאני מכיר, כשמוציאים מטבע אחד מעשרה, זה לא עולה. האם חז"ל התכוונו שאני צריך להכות על חטא? לא. הם רוצים לומר שהקב"ה ברא את העולם כדי שיהיה לך טוב. מטרתו היא להיטיב. והטוב צריך להיות מושלם. למה שלא יהיה לכל גלידה דובדבן? למה לא? החיים אמורים להיות מושלמים! אבל מציאות העולם אינה כך. העולם בנוי כך שבדרך כלל צריך לעמול כדי להשיג את הדובדבן שעל הגלידה. לפעמים גם להשיג את הגלידה זה לא פשוט. אבל חז"ל אומרים לך שברגע שזה לא מושלם, התחיל כבר החשבון. הקב"ה אומר לעצמו, חבל שאין ליהודי הזה את כל מה שהוא רצונו. כמובן שיש סיבות למה זה לא מושלם. ולאו דווקא כי אתמול חטאת. יכול להיות

שהסיבה היא שהעולם הוא לא מושלם באופן עקרוני, ויש לך תפקיד בו. יש הרבה סיבות למה. אבל העולם בנוי כך שתאורטית, הוא אמור היה להיות מושלם. אנחנו תמיד חיים עם תמונת השלימות, אליה אנחנו רוצים לקדם את העולם. למה שלא תהיה המציאות הכי יפה בעולם?

המבי"ט אומר לך, התפילה בנויה על כך שהאדם עשה את מה שהוא צריך לעשות. זה נקרא 'לא ברשותי'. אני לא יכול לשכב במיטה ולומר, לי קשה לקום מהמיטה. – אני לא מדבר על אדם נכה או עיף מאד. למה שאני אלך להביא לי כוס מים, יותר קל להתפלל. הסיבה שזה לא נכון היא לא רק שזה לא עובד בעולם כל כך טוב. אלא כי זה לא נכון. התפילה צריכה להיות חיבור ותוספת וסיוע למלאכה שלך לתקן את העולם. התפקיד שלך הוא לקום ולהביא מים. לעצב את המציאות, להתאים אותה למה שאתה צריך. אחרי שעשית את מה שבכוך, אתה יכול לפנות לבורא העולם ולבקש ממנו. והמציאות היא שאנחנו צריכים תמיד סיוע אלוהי. אבל דווקא כך: בקשת האדם מהאל-ל דבר צורך שאינו ברשותו. העולם צריך תיקון. יש פה תפיסה אמתית, מהו מקום האדם בעולם, ומהי עבודת ה'. העובדה שאין לי כוס מים היא חסרון אמיתי.

היה מי שאמר שמטרת ההשתדלות היא רק ליצור מצב שזה לא ייראה נס. אבל לא כך הרושם. רבינו הרמח"ל בספר דרך ה', בחלק על התפילה, פרק ד', כותב במפורש שהעובדה שהאדם צריך לעבוד לפרנסתו היא למעלת האדם. מכיוון שהקב"ה ברא את האדם כך שהעמל היא העבודה שלו, כך גם הפרנסה היא עבודתו. זה שהעבודה היא קשה, זה קנס ועונש – בזיעת אפך תאכל לחם. בגן עדן, ה'לעבדה ולשמרה' לא היה לעבוד יום שלם ולהזיע, אלא לעבוד עבודה מסוימת, אני לא יודע כמה שעות ביום.

יש פה דבר עקרוני, וכל מי שמכיר את התורה שבכתב ושבע"פ ושל המציאות בה אנו חיים, יודע שהתורה מלמדת את האדם להיות אחראי למציאות. המציאות אינה שלימה. לא כך הדברים צריכים להיראות. הם היו צריכים להיראות יותר טוב. ויש לך אפשרות לקדם את העולם. אנחנו לא יכולים להיות תמימים. גם אחרי שנשפר, יהיה לנו עוד מה לשפר. אנחנו לא יכולים לדבר על שלימות מושלמת. אבל העולם מצפה לעבודה שלנו. – כך אומר רבינו הרמח"ל במקום אחר: מכתרו של אצילות ועד מלכותה של עשייה, הכול מצפה לעבודת האדם. כל המציאות כולה, מלמעלה ועד למטה, מצפה לעבודת האדם.

מה זה מותרות? המבחן שלי הוא האם אתה יכול להיות בלי זה. היה לי חבר בשיבה שהיה הולך לישון עם ספר, ואחר כך היה רוצה חושך. אבל הוא היה אומר, למה אני צריך לקום? אני אתפלל שמישהו יעבור ויכבה את האור. – עוברים שם כל הזמן אנשים, אז זה במילא קרה. אבל זו חוצפה. זה לא נכון. צורך הוא דבר אישי. אדם אחד יגיד לך שהוא מפחד לחצות את הכביש, ומתפלל קודם לה' – אשריו ואשרי חלקו. אדם אחר לא מפחד מזה, את זה הוא לא צריך. אבל התפילה תמיד מצטרפת לעבודה. אתה צריך לפעול.

מספרים שהרב מבריסק היה אופה מצות אצל מאפית ויינברג פה בבית ישראל. אחרי אפיית המצות, שהייתה אצלו סיפור גדול, הוא היה תמיד מאד שמח, ובעל המאפיה היה מלווה אותו הביתה. בעל הבית היה יהודי חסידי, והיה מספר לו סיפורים חסידיים, או ווארטים חסידיים. אז פעם הוא סיפר לו שר' ישראל ריז'ינער, שהיה מחמיר מאד במצות, בגלל הארז"ל, יום אחד אחרי כל בלאגן האפייה אמר, הלוואי שנזכה. ואז הוא רואה יהודי פשוט הולך ברחוב, שמח וטוב לב, ושואל אותו, למה אתה כל כך שמח? כי אפיתי מצות כשרות לפסח. מי סיפר לך שהמצות כשרות? הוא אומר, הבוקר לפני אפיית המצות התפללתי לה' שהן ייצאו כשרות, אז מן הסתם זה כך. ר' ישראל ריז'ינער התרגש מהאמונה של היהודי הזה, והחליף אתו את המצות. כך מספר ויינברג הזה לרב מבריסק, ואומר לו, אתה רואה שליח הזה יש בסוף מצות כשרות...

יש פה עיקרון. התפילה מצטרפת לעמדת האדם. שים לב למקום בו עומד האדם בתפילה. האדם אומר, אני רואה את המציאות שאתה, אלוהים, בראת. והמציאות הזאת לא יפה מספיק. חסר בה משהו. אני אומר, השיבה שופטינו כבראשונה ויועצנו בכתחילה. אני אומר, חננו מאתך דעה בינה והשכל. זו העמדה הראשונית של התפילה. אם זה חסר, למה אתה לא עושה? אז אם אתה אומר, אני לא יכול להביא את המשיח; או אני לא יכול להשיב את השכינה לציון; אז שם התפילה לא דורשת מעשים.

מקום התפילה הוא שהקב"ה אומר, אתה האדם רואה את המציאות ולוקח אותה ללבך. אכפת לך ממנה. היא מפריעה לך. היא נוגעת לך ללב. ואתה לוקח אחריות לתקן אותה, במידת היכולת. רק שם יש מקום לתפילה. עד כמה שאני מסתכל על העולם כדבר לא רלוונטי מבחינתי, שלא נוגע אלי – אין מקום להתפלל. ואם אני אומר, אלוהים ברא את העולם, ומי אתה להגיד לו דעות? אם הוא עשה ככה, זה כנראה נכון. אז גם, אין מקום לתפילה. אז לבוא מול ה' בתפילה זו חוצפה גדולה.

אבל זה לא כך. העולם ניתן לך כדי שתעבד אותו, תעצב אותו, תצמיח אותו, כדי שתיקח את שיבולי החיטה, ותעשה מהן גלוסקאות נאות. מהמקום הזה אני גם פונה לבורא העולם ואומר לו, אנא, אתה הכתובת האמתית לשינוי. אז התפילה תמיד מצטרפת לעשייה של האדם. וזה לא נכון לומר שאני עושה את הרוב והאלוקים רק מסיים את העבודה. כל מה שאני עושה זה להכין את הכלים לתוכם אלוקים שופך יין. אם אתה לא תעשה את הגלוסקאות, החיטה לא תיהפך אף פעם לגלוסקאות. חשוב לומר את זה. הקב"ה לא ברא את העולם כדי שיהיו בו ניסים. הנסים שהיו ביציאת מצרים הם דבר חריג, הם יציאה מהסדר הרגיל, למען אשר תספר באזני בנך ובן בנך.

דיברנו בשבוע שעבר על כך שהתפילה היא המקום בו האדם פוגש את הקב"ה. יש פה פן נוסף. האדם לוקח אחריות בזה שהוא עומד להתפלל על המצב של העולם ומנסה לתקן ולשפר.

זה מה שרצינו היום להגיד. שהקב"ה יעזור לנו תמיד להתפלל נכון, ושתפילותינו ייענו.

בא

סוגיית התפילה בדרך כלל מתחילה בדיון הנמצא ברבותינו הראשונים, ונידון לאורך הדורות, מה פירוש המושג 'ברוך', שאנחנו אומרים כלפי הקב"ה. כשאנחנו אומרים על בן אדם שאני מברך אותו, הכוונה היא שאני מאחל לו כל טוב. אנחנו רגילים לברך אחד את השני, ואפילו בהלכה כתוב שמברכים בראש השנה. הכוונה היא לאחל שיהיה לך כל טוב. קשה מאד, בפשטות, להחיל את זה על הקב"ה. מזה צמחה השאלה, מה פירוש המושג כלפי ה'.

רעיון מפורסם בראשונים הוא ש'ברוך' כוונתו 'מקור הברכות'. בשונה מהמושג 'ברוך' כלפי בן אדם, שם הוא מבטא איחול, כלפי ה' זהו אחד ממנייני השבחים. אפשר לומר שהקב"ה גדול, או שבחים רבים אחרים, ויש שבח האומר שהקב"ה הוא מקור כל השבח בעולם. רב חיים וולוז'ינר, בספר נפש החיים, מביא את הטענות הלשוניות נגד הפירוש הזה. אבל אני מניח את השאלה הזו בצד, כי אני רוצה להרחיב קצת את הדיון.

יש משהו שצריך לשים לב. רוב ככל עסק התפילה השלנו הוא בברכות. המילה 'ברוך' לא מופיעה בסידור התפילה כאחד מהשבחים הנאמרים על ה', אלא בתור המסגרת העקרונית לכמעט כל הדברים הנאמרים על הקב"ה. יש לנו ברכות הנהנין. כאשר אני רוצה לשבח את הקב"ה על כך שהוא ברא תפוח, זה בברכה. כשרוצים להודות על כך שהקב"ה דן דין אמת, אם חלילה קרתה למישהו צרה, אז אנחנו מברכים ברכה, ברוך אתה ה' אלוקינו מלך העולם דיין האמת. יש תפילה שעיקרה הוא בקשת צרכים. ואפילו שם, בקשת הצרכים נעשית באופן של ברכה – וזה עוד יותר מעלה את השאלה, מדוע מושג הברכה כל כך מרכזי.

אם ברוך זה אחד ממנייני השבחים, אז למה לא לומר פעם אחת ברוך, פעם אחת גדול, וכו'. אבל אין כמעט דבר אחר. יש פסוקי דזמרה, והלל – יש דברי תפילה שאינם ברכות. אבל הרוב המכריע נעשה בדרך של ברכה. וזה דבר שמצריך מחשבה.

חשבתי להקדים לזה הערה מעניינת מאד. יש נוסח אותו אנו אומרים בברכות קריאת שמע. אנחנו אומרים שמלאכי השרת כולם פותחים את פיהם בקדושה ובטהרה, בשירה ובזמרה, ומברכים ומשבחים ומפארים ומעריצים ומקדישים וממליכים. שנים הייתי רגיל לומר את המשפט הזה מדי יום, ולחלק אותו לשניים: ומברכים ומשבחים ומפארים, ומעריצים ומקדישים וממליכים. לא יודע למה חשבתי ככה. בדרך כלל אדם לא אומר שש מילים ברציפות. אבל בסידור חילקו את זה אחרת: ומברכים ומשבחים, ומפארים ומעריצים, ומקדישים וממליכים. חשבתי על זה, מי צודק, אני או הסידור. בתקופה האחרונה נתתי את דעתי לחשוב על הסדרה הזו. בכל מקום שמישהו סידר אוסף של מילים, כנראה שהוא מנסה לבנות מבנה מסוים. זה לא שהוא סתם בחר את המספר שש, או רצה לעשות חסד עם החזן, שהוא לא יעבוד מדי קשה. נוצר מבנה, שיוצאים ידי חובתו בשש המילים האלו. ואני חושב שהסידור צודק בכך שהוא מחלק לשלוש. בהמשך נגיע לזה, אבל אקדים ואומר שזה גם מתחבר לשלושת הברכות הראשונות של תפילת העמידה.

נלך לפי הסדר. יש שלוש צורות של יחס בינינו לבין הקב"ה. שלוש הצורות האלו מלוות אותנו בכל מקום, בתורה ובחז"ל. כל אחת מהן היא עולם לשם. נתחיל מהסוף. זה השער לה' צדיקים יבואו בו. מלכות. היחס הרגיל הרווח, המוכר לכולם, בינינו ובין הקב"ה, הוא שאלוקים הוא מלך. הוא מצווה. זה יחס של מחויבות. אנחנו קוראים ליהודי דתי 'יהודי ירא שמיים'. בהרבה מקומות בתורה אנחנו מוצאים שיראה היא לא רק צורת יחס אחת לקב"ה, אלא היא שם כולל של עמידת

האדם הדתי כלפי ה'. למשל, כתוב בתורה על המלך, שיש לו ספר תורה, וקרא בו כל ימי חייו, למען ילמד ליראה. – ישאל השואל, האם אהבה לומדים ממקום אחר? אלא שהפסוק לא מתכוון לומר שדווקא יראה לומדים. הפסוק התכוון לומר שיראה היא הדבר המרכזי, היחס הראשי של האדם לאלוקים. בתוך זה יש תת-חלוקות. אבל היראה היא לא רק שלב ראשון. גם אם האדם אוהב את הבורא מאד, האהבה לעולם לא מבטלת את היראה. היראה היא היחס הנכון למלך, ברמת המחויבות. אני מחויב לה' – זה נקרא ירא שמיים. היראה האמתית היא המחויבות למלא את ציווי ה'. לא מדובר על יראת העונש בכלל. אלא פשוט המחויבות לאלוקים. זה היחס הראשון – מקדישים וממליכים.

היחס השני הוא מפארים ומעריצים. זה יחס של שבח, של התפעלות. מעבר למחויבות, אדם שיש לפניו מלך גדול, הוא עסוק בלשבח אותו, בלהכיר את יופיו, את גדולתו. פאר זה יופי. עד כדי הערצה. שורש המילה 'הערצה' הוא לשבור. בקומו לערוץ ארץ. האדם נשבר לפני ה', הוא מרגיש שאין לו קיום לפני ה', עד כדי כך אלוהים הוא גדול. ויש עוד יחס, שהוא מברכים ומשבחים. זה היחס של קבלת השפע. האלוהים הוא מקור השפע בעולם, ממנו אני מקבל את השפע. ודיברנו על זה בעבר, שהיחס של האדם לבורא עולם הוא תמיד יחס של קבלה. תמיד אני עומד לפני ה', בידיים פתוחות, לקבל את האוצרות שהוא נותן. זה היחס.

כלומר, יש פה מבנה עקרוני. לכל אחד מיסודי התפילה חיברו שני ביטויים מקבילים. גם פה צריך לפרט מה המשמעות של כל אחד, אבל לא ניכנס לזה כרגע. אנחנו נמצא את שלושת סוגי היחס האלו, של האדם לבורא עולם, בהרבה מאד מקומות. שלוש מערכות יחסים שיש לאדם עם אלוהים, ולא יצויר, כמעט, אדם דתי שאין לו בחייו את כל השלוש. אדם דתי הוא אדם מחויב – מקדישים וממליכים. המלכות היא העיקר, אבל הקדושה היא גם מה שעושה את הקב"ה למי שאני מחויב לו. מפארים ומעריצים – ישאל השואל, מה אתה יודע על הקב"ה? ספר תהילים אומר הרבה שבחים על הקב"ה. יש לנו בסידור התפילה ובספר תהילים הרבה ביטויים של התפעלות ממה שהקב"ה עושה, התפעלות מחסדי ה', מחכמת ה', מה רבו מעשיך ה', מה גדלו מעשיך ה', כולם בחכמה עשית. כששואלים אדם דתי, מי הוא האל-ל שלך, הוא לא יענה, אחד. לאדם דתי יש הרבה מה לומר, אם הוא יפתח את הפה יש לו הרבה דברי שיר ורננה.

והיחס השלישי הוא מברכים ומשבחים. יש פה משהו מאד מעניין, שאני רוצה לשים עליו את הדגש. חז"ל תיקנו לנו בתחילת התפילה שלוש ברכות. ברכת אבות, ברכת גבורות, וברכת קדושת ה'. תוספות שואלים במסכת ברכות, הרי כל ברכה שאין בה שם ומלכות אינה ברכה, ואם כן למה בתפילת עמידה אנחנו לא פותחים ואומרים אלוהינו מלך העולם, אלא אלוהינו ואלוהי אבותינו? תוספות מתרצים שאלוהי אברהם זה מלכות. אבל יש בראשונים – כמדומני, תלמידי רבינו יונה, ועוד ראשונים – שמתרצים שתפילת העמידה היא שונה באופייה. בדווקא אין שם ומלכות. ברכת אבות מדברת על מערכת היחס שבין הקב"ה ובין עם ישראל. זה הנושא של ברכת אבות.

האבן עזרא בפירושו על עשרת הדברות מצטט את רבי יהודה הלוי. שאלני רבי יהודה הלוי מנוחתו כבוד: מפני מה אמר, אנוכי ה' אלוהיך אשר הוצאתיך ממצרים, ולא אמר, אשר בראתי שמים וארץ ובראתיך. – זו שאלה שנוקבת ויורדת עד התהום. אין לה גבול כמעט, לשאלה הזאת. כל יום ויום שאתה הולך ברחוב ופוגש אנשים דתיים, אם תשאל אותם מי הוא האלוהים, הם יענו לך מה שענה יונה הנביא באנייה: עברי אנוכי ואת אלוהי השמיים והארץ אני ירא, אשר עשה את הים ואת היבשה. איפה יציאת מצרים? למה להגיע לשם? וכן כאן, למה להגיע לאלוהי אברהם, אלוהי יצחק ואלוהי יעקב? וכך רבינו הרמב"ם התחיל את משנה התורה, יסוד היסודות ועמוד החכמות לדעת שיש שם מצוי ראשון. למה הוא לא אמר, לדעת את יציאת מצרים? למה רבינו הרמב"ם התחיל את ספרו מסילת ישרים במילים דומות? אבל באמת, אפשר לנסות לעמוד בתחנה מרכזית, עוברים שם הרבה אנשים דתיים – לרוב הדתיים שעוברים שם יש כיפה, אז קל לזהות אותם – תשאל אותם, מי הוא האלוהים אותו אתם עובדים. רובם יגידו עשרה משפטים לפני שהם יגיעו ליציאת מצרים, כך אני משער. ואילו כשהקב"ה מגיע, הוא אומר, אנוכי ה' אלוהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים. זו שאלה מפורסמת, ידועה וברורה.

התשובה האמתית לזה – יש לה ניסוחים רבים, אבל אני אבטא את הניסוח שהוא בעיני הנכון – היא שאנחנו לא פונים לקב"ה כאילו אנחנו בנקודת התחלה. אנחנו לא פונים אליו כאילו היום הזה גיליתי את אלוהים, ואני בא ליצור אותו קשר. לא זו התמונה. יש מערכת קיימת של קשר, ברית קיימת. ואנחנו באים במסגרת הקשר הזה. יש בעולם אולי מצב בו בן אדם מכיר לראשונה את אלוהי אברהם, ואז הוא פונה אליו אחרת. אני מניח שכשאברהם גילה את בורא העולם, הוא לא פנה אליו כאנוכי ה' אלוהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים. אבל הצורה הנכונה לפנות לקב"ה נשענת על צורה שקיימת כבר. יש ברית מחייבת בינינו לבין הקב"ה, ולשם אנחנו הולכים.

אפשר להוסיף עוד תוספות. הכוזרי שם בפי החבר שאנחנו מיציאת מצרים יודעים את מציאות ה'. אני אומר יותר מזה. לא רק שמשם אנחנו יודעים. אלא שמה שאני בונה עליו את החיים שלי זה אותה מערכת יחס הדדית של קשר. הקשר הזה קיים. התפילה לא מתחילה בחלל ריק. אנחנו מכירים כבר אחד את השני. יש בינינו קשר. כל משפט שאנחנו אומרים הוא

אף פעם לא סעיף א', הוא סעיף ב' בתוך המבנה הקיים של הברית הקיימת. גם אדם שאנחנו מביאים מהרחוב, אנחנו אומרים לו, תדע לך, הקב"ה כבר הופיע בעולם. אנחנו לא הולכים לגלות את אלוקים מחדש. הקב"ה כבר הופיע, והקשר קיים, והוא מעוניין בקשר. בוא תצטרף לברית הקיימת. אפילו אם אנחנו פונים לגוי. אנחנו אומרים לו, בוא תצטרף לברית אותה כרת בורא העולם.

כשמשנה רבינו שואל את הקב"ה לשמו, בפרשת שמות, הקב"ה עונה לו, אני ה' אלוקי אבותיכם, אלוקי אברהם, אלוקי יצחק, ואלוקי יעקב, זה שמי לעולם וזה זכרי לדור דור. אם הייתי שואל משהו, מה שמך? הוא עונה, אריה. ואני שואל, עוד כמה זמן יקראו לך אריה? זו שאלה מוזרה. מה פירוש, זה שמי לעולם? בהכרח הפשט הוא כדברי רבינו הרמב"ן, ש'זה שמי לעולם' לא מתייחס לשם הוי"ה, אלא ל'אלוקי אבותיכם'. הקב"ה בחר להיקרא אלוקי אבותיכם, וזה שמו לעולם. כלומר, שם הוי"ה מצטרף להיות עם שם אלוקים שלנו. יאמר כל אשר נשמה באפו, אומרים בתפילת מוסף בראש השנה, ה' אלוקי ישראל מלך. שם הוי"ה מצטרף לשם אלוקי ישראל.

יש יהודי יקר מאד ששמו הרב יואל שוורץ. הוא הדפיס סידור לבני נח. אינני יודע כמה לקוחות יש לסידור הזה. יש בו גם את הפסוק 'שמע ישראל'. הוא תרגם אותו לבני נח, שמע האדם ה' אלוקים ה' אחד. אמרתי לו, הרב שוורץ, זה לא תרגום נכון. צריך להיות כתוב, שמע האדם, ה' אלוקי ישראל ה' אחד. אז הוא אמר לי, את זה הם לא יסכימו לומר. – אני מסכים אתו שהבעיה רצינית מאד. אבל מחברי תפילת ראש השנה חיברו את המשפט הזה. ה' אלוקי ישראל מלך ומלכותו בכל משלה. הם לא אמרו, ה' אלוקי העולם.

היחס הראוי בתפילה הוא היחס הנכון בכל קשר. יש את הפעם הראשונה בה נפגשנו. אבל מאז והלאה אנחנו כל הזמן בונים קשר על בסיס הקשר הקודם. יש מצבים נדירים בהם מסתכסכים, ואז צריך לחשוב איך בונים שוב. אבל גם אז, זה לא נכון להתחיל מחדש. מתקנים את הקשר המקולקל. אין פה התחלה חדשה. לכן השם העיקרי בו אני פונה לחברי הוא ידידי ורעי. אחר כך אני יכול להוסיף שבחים אחרים עליו. זה קודם אפילו לשם הפרטי שלו. כשאני פונה אליו, זה היחס העיקרי.

כלומר, יש ברית ביני לבין אדם אחר. הברית אומרת, יש בינינו כבר קשר, יש כבר מחויבות, יש כבר יחס. על בסיס היחס הזה אני בונה את הקשר הבא. ולכן הפנייה של הקב"ה אלינו מתחילה, אנוכי ה' אלוקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים, והפנייה שלנו אליו מתחילה, אלוקינו ואלוקי אבותינו. אני חושב שזו התשובה העיקרית. באמת יש הבדל בין היחס הרגיל לה' של כל ברכה, אז אנחנו צריכים להזכיר מלכות ולומר, מלך העולם; ובין תפילת העמידה, בה הנושא הוא היחס אלינו. תמיד אנחנו אומרים 'אלוקינו'. אבל כאן הכוונה היא למי שיש לנו אתו מערכת של יחס קודמת. וכל ברכה נכנסת לתוך המערכת הזו.

אם ניקח את שלושת הברכות הראשונות של תפילת העמידה, הן מקבילות לשלושת הדברים עליהם דיברנו. הברכה הראשונה מדברת על היחס הבסיסי. הברכה השנייה מדברת על היופי, זה נקרא ברכת גבורות, ובה אנחנו אומרים דברי שבח על נפלאות ה' בעולם. עד הפלא הגדול ביותר, שאנחנו לא רואים בימינו, אבל מובטח לנו – ונאמן אתה להחיות מתים. עוד חזון למועד, עוד נאריך בעניין תחיית המתים. אבל קודם כל, הנושא פה הוא היופי של הנהגת ה' בעולם. מכלכל חיים בחסד, מחיה מתים ברחמים רבים, עד משיב הרוח ומוריד הגשם, וכן הלאה. דברי שבח על הנהגת ה' בעולם. זה שייך לימפארים ומשבחים'. ואחר כך, ברכת קדושת ה'. היא עסוקה בכך שהקב"ה הוא זה שאני עובד אותו, שאני מחויב אליו. שלושת הדברים האלו הם יסודי התפילה. הביטויים בנוסח שהקראנו – מברכים ומשבחים, מפארים ומעריצים, מקדישים וממליכים – מטרימים את ברכת העמידה.

*

אני רוצה להתמקד בנושא שלנו, נושא הברכה. הוא מאד משמעותי. מערכת של יחס קבוע בנויה על ברכה. היא בנויה על נתינה הדדית, על שפע הדדי. איפה ששני הצדדים רוצים זה את זה. בהקשר אחר לגמרי, רבינו הרמב"ם משתמש בביטוי, ברצון שניהם ובשמחתם. אני חושב שזה אותו הדבר. זה המקום בו חל מושג הברכה. כאשר שניים מתכנסים יחד כדי לתת אחד לשני – זוהי הברכה. ברכה באמת היא הרבה יותר מאיחול. ברכה אמתית היא שאני נותן את עצמי לך. הקב"ה בעולם הוא הרבה יותר ממקור הברכות. הוא בעל עניין. הוא רוצה, הוא צריך אותנו. יש לו פרויקט שהוא מוליך.

אשתמש בשפה של משל. אני יכול לתאר לעצמי שיש אדם עשיר מאד, שיש לי יחס מסוים אתו. מה זה אומר? פעם בשבוע, אחרי ההבדלה, הוא יושב וחושב, מה מאיר צריך. והוא שולח לי חמש מאות שקל או עשרים אלף. הוא חושב עלי פעם בשבוע. אבל אנחנו לא מציירים את הקב"ה, שמעורב בסיפור, שהוא יושב רק בין רבע לשתיים ולשתיים ורבע אחרי

הצהריים ועסוק בעולם. בלשון רבינו הרמח"ל בספרו אדיר במרום, היטה כל רצונו אל העניין הגדול הזה. הקב"ה כביכול נמצא לגמרי בתוך הסיפור.

גם הנביאים וגם חז"ל הרבו להשתמש במשל הקשר הזוגי. אני יכול לדמיין לעצמי מצב שאדם עושה משהו לא באמת, אלא כדי שמישהו ייהנה. אני יכול לרקוד בחתונה של מישהו, אני לא באמת שמח, אני לא בטוח אם הוא חיתן בן או בת וזה לא באמת מעניין אותי, אבל אני נמצא פה בשבילו. אבל כשמדברים על קשר זוגי, מתכוונים לומר שהקב"ה נמצא פה לחלוטין בפנים. זה לגמרי העניין שלו.

זה פירוש המושג 'ברכה'. אני והקב"ה נמצאים באותו סיפור, באותו עניין. נועדנו יחד, ואנחנו לא עסוקים בלספר סיפורים, אלא עסוקים זה בזה. אני עסוק בלתת את מה שיש לי לך, ואני יודע שאתה תעשה עם זה משהו מאד משמעותי, שזה מאד חשוב לך. זה מאד קריטי. הדבר הזה מבחינתך מאד חשוב. לצורך העניין, המחשבה שפלוני הוא חבר שלי רק כי הוא בינתיים לא מצא חבר אחר, או כי זה גם דבר נחמד לעסוק בו – היא מחשבה משפילה. יכול להיות שגם אני באותה רמת חברות. אבל אם אני באמת נמצא בפנים, אני צריך שגם הצד השני יהיה מעורב לחלוטין.

מברכים ומשבחים – הברכה והשבח מבטאים את זה שאנחנו נמצאים זה עם זה. כל אחד נותן את עצמו לחלוטין לשני. כמובן שהתוצר של זה הוא גם מעבר לידידות. מצד שני, כל דבר שייוצר מזה לא יכול להגיע לידידות. אבל אנחנו מבינים שהשפע שנוצר מהסיפור הזה הוא שפע אינסופי. אין לו גבול. יש סוג של יחס בין שני אנשים, שנוצר מתוכו אדם חי. יש דבר כזה בבריא. לא סתם נועדנו פה יחד לסדר איזה עניין. יכולים לשבת שותפים ולהחליט מה עושים עם החצר. הם יכולים להיות אנשים ישרים ותמימים, עושים מלאכתם נאמנה. או אולי אנשים מתאספים כדי לחשוב ביחד איך להחזיר את עם ישראל בתשובה. יש הרבה סיבות להתאסף. אבל לא על זה מדובר פה. מדובר על מפגש בו שנינו נמצאים לגמרי. והמפגש הזה מתקיים על ידי ברכה. אני נותן לך את כולי. אני גם מקבל מפה. אף פעם לא צריך לוותר. אבל אני נמצא פה לגמרי אתך.

יש פה משהו עמוק. כל קשר כזה חייב להישען על ברית קודמת. ולכן התחלת התפילה חייבת להיות, אלוקינו ואלוקי אבותינו, אלוקי אברהם, אלוקי יצחק ואלוקי יעקב. יש פה אמון מלא במחויבות ההדדית, בזה ששנינו נמצאים ביחד והולכים ביחד. זה סיפור ישן, שהתחיל עוד מתקופת האבות. דורות רבים של יהודים נמצאים בתוך הקשר הזה.

תמיד כששני אנשים, בני זוג, מחוברים זה עם זה, אני חושב שהם תמיד אומרים, אני מברך אותך. אני רוצה שיהיה לך הכול כדי שתהיה אתה. כשמברכים בן אדם ואומרים לו, נגיד, אני רוצה שתצליח בפרנסה. זו ברכה גדולה מאד. אני יכול לברך אדם שהוא יצמח בתורה ויראת שמיים. זו ברכה עוד יותר גדולה. יש הרבה מיני ברכות. אבל הברכה האמתית היא, שאתה תהיה אתה, אבל באופן חזק מאד. יש לזה הרבה מאד סעיפים. הברכה האמתית היא שתהיה מבורך. ממילא זה יחול על הבריות, ופרנסה, וכו', הכול נכלל. אבל הברכה האמתית היא שאני רואה בנוכחות שלך דבר יפה מאין כמוהו, דבר מתוק מאין כמוהו. מתי בן אדם מברך? לא כשמבקשים ברכה? אז גם מברכים. אבל אני זוכר רגעים בהם אימא שלי הייתה מברכת אותי. למה היא בירכה אותי? כי היא רצתה שיהיה לי משהו? שיהיה לך רק טוב. זה לא התחיל מזה שהיא הרגישה שאני לא טוב. זה בא מתוך זה שהיא הרגישה שאני כל כך טוב, ולכן היא רצתה שאני אהיה עוד יותר טוב. והברכה היא תמיד הדדית, באיזשהו מקום.

כך נכון להבין את הדברים. תפילת העמידה מתחילה בתיאור של הבסיס עליו נשען הקשר. הבסיס עבורנו הוא הכרה בקב"ה כמי שכרת עמנו ברית. זה מאד עמוק. זה לא סתם איזשהו שבח לקב"ה. אני חושב שהמשל הנכון הוא זה שהנביאים משתמשים בו. כל מי שנתון במערכת זוגית יודע שכל משפט טוב – יש, חלילה, גם משפטים לא טובים – אבל שכל משפט טוב בונה עוד נדבך. הוא אף פעם לא בחלל הריק. הוא תמיד נשען על הישנות. כלומר, אין אפשרות לצאת. אי אפשר להעמיד פנים לרגע שאנחנו לא נשואים. אפשר אולי בהצגת פורים. אבל בחיים אין דבר כזה. אני לא יכול להתעלם מהקשר בינינו. בוא נדבר עליך כעל מישהו זר. לא, הדברים תמיד חוזרים לאותו מעיין נובע שהוא הקשר.

תפילת העמידה היא הסדר שתיקנו לנו חז"ל, בו מתקיים המפגש הקבוע בין הקב"ה לישראל. מופיע בכל מיני ספרים בשם רב יהושע לייב דיסקין, שהוא הקפיד לא לעבור לפני מוסלמי מתפלל. יש כזה סיפור, אני לא יודע מה המקור. הסיפור הזה לא יכול להיות נכון. גם אם זה נכון שערבי עובד לאותו האלוקים לו אני עובד – ואני מסופק בזה, צריך לעיין בזה עוד – אבל גם אם כן, הוא וודאי לא מתפלל תפילת עמידה. זה לא יותר מאשר כשאני מתפלל פסוקי דזמרה, אז אין דין לא לעבור לפני המתפלל. תפילת המוסלמים לא נשענת על הברית. היא וודאי לא נשענת על הברית שהקב"ה כרת עם עם ישראל. אבל אני חושב שהיא גם לא נשענת על איזשהי ברית דמיונית שהקב"ה כרת אתם. אין להם כזה מושג. תפילת העמידה שחז"ל תיקנו לנו היא מקום המפגש של היהודי עם הקב"ה. מושג כריתת הברית הוא ייחודי לעם ישראל. הקב"ה בחר בנו והעלה אותנו לרמה כזו, שאנחנו שותפים אתו ביחד. הגויים כמובן מוזמנים לבוא, כלומר להיכנס לתוך הברית ולהיות נאמנים

לה. עד אשר 'ויאמר כל אשר נשמה באפו, ה' אלוקי ישראל מלך ומלכותו בכל משלה'. אבל אני חושב שהגויים שמתפללים נכון מצרפים את עצמם אל הברית, גם אם הם לא מתגייסים. הם פונים לאלוקי ישראל.

מטרתי כאן היא לפרש את מושג הברכה, ובפרט את הברכות הראשונות של תפילת העמידה. הברכה היא סוג של יחס שמתקיים כששני הצדדים נותנים את עצמם ליחס באופן מלא. מטבע הדברים, דבר כזה מוליד בתוכו שפע אינסופי. וזה המקור של כל הצרכים שנבקש במהלך התפילה. אבל כך סדר הדברים שחז"ל תיקנו: נקודת הפתיחה של בקשת הצרכים היא הזכרת הבסיס לקשר. ולכן כל, או כמעט כל יחס שלנו לקב"ה הוא בתורת ברכה. כלומר, כשאני מברך 'ברוך אתה' זה אומר שאני מברך אותך, והברכה היא שהשפע שלך ירד, שהוא השפע שגם אנחנו מקבלים. אבל זה באמת דבר אחד. אין לנו שני עניינים שונים. יש לנו עניין אחד משותף, ואנחנו מחוברים אליו.

הדברים לא מספיק מבוררים, בע"ה נזכה לברר אותם יותר.

בשלח

הברכה השנייה בתפילת העמידה היא ברכת גבורות. כך היא מכונה. לא ברור מה הכוונה ב'גבורות'. גבורה היא בדרך כלל להתגבר על מישו. כך נשמע מהגמרא, ביומא דף ס"ט, האומרת, נוכרים משתעבדים בבניו, איה גבורותיו. אם הוא גיבור, הוא יכול להתגבר על אויביו. אבל בנוסח הברכה לא מוזכרים אויבים. אם רוצים לבטא גבורה כזו, צריך להזכיר את מצרים או משהו. ויש שאלה נוספת. בין כל הגבורות שאפשר להעלות על הדעת, ושמזכרות בברכה, בולט מאד עניין תחיית המתים. עד כדי כך שהוא נכנס לחתימת הברכה: ברוך אתה ה' מחיה המתים. וזה ממש צריך עיון. בדרך כלל קיימא לן שמברכים על דברים מוכרים. אדם שמזכיר משיב הרוח ומוריד הגשם בקיץ צריך לחזור. הנהגת תחיית המתים היא משהו המובטח לעתיד, לא משהו הנוגע בזמן הזה. ובכלל צריך עניין, למה צריכה תחיית המתים לתפוס מקום כל כך עיקרי – מזה שהיא נמנית בייג עיקרי האמונה, והמשנה במסכת סנהדרין אומרת שהאומר תחיית המתים איננה מן התורה... ויותר מזה, למה היא צריכה להופיע בברכה. למשל, אין שום ברכה המזכירה את הנביאים. רק בשבת, כשמפטירים בנביא, מזכירים את הנבואה.

התפילה היא הזמן בו האדם מישראל נפגש עם בורא העולם. זה עיקר התפילה. הרמב"ם מבדיל בין מצות התפילה מן התורה ומצות התפילה מדברי סופרים. החכמים לקחו את מצות התפילה מדאורייתא והוסיפו לה סדר של זמנים ונוסח תפילה, וכו', וכל זה לא מדאורייתא – מדאורייתא רק שאדם יתפלל בכל יום. הרמב"ם אומר שהמצווה מדאורייתא עצמה צריכה להתחיל משבת, אחר כך לבקש, ובסוף להודות. וזה מדאורייתא. זה לא תוספת מדרבנן. גם אדם הרוצה להתפלל רק מדאורייתא לא יכול לומר, ריבונו של עולם, עזור לי. הוא צריך לפתוח בשבח.

לפי דרכנו למדנו שעיקר צורת הפגישה של האדם עם הבורא היא כזו. שיחה לא מתחילה בבקשה. האופן של הפגישה עם הקב"ה צריך להתחיל, כמו הברכה הראשונה, עליה דיברנו, באופן ששמים את הבקשה בתוך הרצף של הקשר הקיים, בברית עם האבות. ואחרי 'מברכים ומשבחים', יש את 'מפארים ומעריצים'. מטרת הברכה השנייה היא לספר את גדולת ה'.

כאשר יונה הנביא, למשל, עומד מול אנשי האנייה, הם שואלים אותו, מי אלוקיך. והוא עונה, אלוקי השמיים והארץ, אשר עשה את הים ואת היבשה. לכל אחד יש איזשהו ציור על אלוקים. מיהו האלוקים אותו אתה עובד. אז אחרי שדיברנו על הקשר בינינו, יש את התמונה הכללית של ה'. ועל זה מדברת ברכת גבורות. היא באה לצייר, מיהו האלוקים בשבילנו. עיקר הברכה הראשונה היא התקווה, או גילוי הרצון, לשפע חדש ומחודש. שפע חדש שיופיע בעתיד. אז יש מקום לתאר את גדולת ה'. כך אולי נראה בגמרא – אני יודע שהדברים קצת קשים. הגמרא בתענית אומרת, מניין שמזכירים גבורות גשמים? שנאמר עושה גדולות עד אין חקר. העירו על זה, שגדולה וגבורה בגמרא זה כנראה דבר אחד. זה צריך ביאור. אבל כוונת הברכה באופן כללי היא לתאר, מיהו האלוקים שלנו.

הברכה הראשונה עסוקה כולה בהיבט הפנימי, האישי שלי – מהו האלוקים בשבילי. אני יכול לומר לך, פלוני הוא אבא שלי – אמרתי את הכי הרבה שאפשר לומר. אבל עבורך זה לא אומר כלום, גם אם לי זה אומר הכול. אז אם תשאל, מה דודך מדוד שככה השבעתנו. קודם כול אמרתי, זה דודי וזה רעי. אבל כששואלים אותי, מה דודך מדוד, אני צריך לומר,

דודי צח ואדום. אני צריך לומר משהו שתקף, משהו עובר לסוחר. לכן אחרי 'מברכים ומשבחים' מגיע 'מפארים ומעריצים'. אלו דברי שבת, המתארים מיהו האלוקים.

ויותר מזה: באיזה אופן בורא העולם, האלוקים שלנו, מאפשר לנו לכוון את החיים שלנו בעולם? צריך לתת את הדעת על הדבר הזה. בדרך כלל, כשמדברים על האמונה באלוקים, לכל אחד יש אינטואיציה כזאת, מה אומרת לו המילה 'אלוקים'. עלה בדעתי – חשבתי על זה הבורק כשיצאתי מהבית – להקביל את 'אתה גיבור' לקטע שכתב ר' סעדיה גאון בתחילת ספר אמונות ודעות. שם הוא מדבר על הא-ל הגדול – אני לא זוכר את המלים שלו בדיוק – אשר הוציא את העולם מן האין הגמור, ואין בו שום תפיסה. הוא מביא שורה של ביטויים פילוסופיים המתארים, מה זה אלוקים. חז"ל היו 'עממיים' יותר; הם לא דיברו בשפה פילוסופית, ואולי אפילו לא ידעו פילוסופיה. הם דיברו בשפה אנושית. הם אומרים, אתה גיבור לעולם ה', מחיה מתים אתה, רב להושיע. במלים אחרות, האלוקים עליו אפשר להשעין את החיים חייב להיות אלוקים כזה שהוא רב להושיע. שהוא מכלכל חיים בחסד, סומך נופלים ורופא חולים ומתיר אסורים.

אמנם מי שהוא מתיר אסורים הוא מן הסתם גם זה שאסר אותם. ורופא החולים גם עשה אותם חולים. כל זה נכון. אבל יש משהו בכך שאני תופס את האלוקים כמקור החסד בעולם. כמקור השפע. אנחנו לא עסוקים פה בלהסביר את השיקולים שלו. אבל אנחנו מאמינים בכך שמידת טובו יתברך היא המידה השלטת. מי שמכנה את הקב"ה 'רופא חולים', כנראה סבור שהרפואה משמעותית יותר מהמחלה.

יש מזמור מתהלים שאנחנו אומרים בפסוקי דזמרה. הוא אב-טיפוס, המשקף משהו נפוץ בסידור. זה המזמור הראשון שאנחנו אומרים אחרי תהילה לדוד. *אל תבטחו באלילים, בן אדם שאין לו תשועה*. זה שלב ראשון – לאדם אין תשועה. זה נכון לגבי כל אדם בעולם, ולמרבית הצער, גם לגבי עצמי. *ביום ההוא אבדו עשתונותי*. יש שלב קודם, בתודעת האדם, שהוא מרגיש שהוא יודע להסתדר עם המציאות. תהיה בעיה, הוא ירים טלפון לפלוני, יש לו קשר עם אלמוני, יש לו חשבון בנק. כל מיני דברים שהם בעלי משמעות. אני לא שולל את המשמעות שלהם לגמרי. כשאדם חי עם התודעה הזו, יש קושי לדבר אתו. רק כשהאדם קולט שתצא רוחו ישוב לאדמתו, *ביום ההוא אבדו עשתונותי*. ואז אנחנו אומרים, *אשרי שא-ל יעקב בעזרו, שברו על ה' אלוקיו*. אשרי האדם שלא נשען על בשר ודם, אלא על בורא עולם. *עושה שמיים וארץ, את הים ואת כל אשר בו*. מי שנשען על משהו כזה, שעושה את השמיים ואת הארץ, הוא מאד חזק. אבל אנחנו מוסיפים עוד משפט: השומר אמת לעולם. וכאן מתחילה סדרה של תיאורים, *עושה משפט לעשוקים, נותן לחם לרעבים, ה' מתיר אסורים, ה' פוקח עיוורים, ה' זוקף כפופים*. חלק מהביטויים הנמצאים בברכת אתה גיבור נלקחו מפה. וכן ברכות השחר נלקחו מפה.

כלומר, אפשר היה לסיים, *אשרי שא-ל יעקב בעזרו. שברו על ה' אלוקיו, עושה שמיים וארץ, את הים ואת כל אשר בו*. אי אפשר לגמור פה את המזמור. לא רק שיש לי משהו עוד לומר. אלא שזה לבדו כלום. מצווה לפרסם את הדבר הזה: לדבר על אלוקים שהוא כל יכול, זה רק צעד אחד בדרך. זה לבדו אינו מספיק. לו יצויר שאני יודע על הקב"ה שהוא כל יכול, אבל לא יודע שום דבר על המגמה שלו בעולם – אז מה זה נותן לי שהוא כל יכול? היה אדם שכנראה הכיר את הבורא ככל יכול, וידע שאין דרך לברוח ממשפטו, אבל לא היה לו שום חיבור עם המגמות שלו. זה בלעם הרשע. הוא אומר, לא אוכל לעבור את פי ה'. ה' הוא הבוס, השליט היחידי, אין מה לעשות. מה הקב"ה רוצה? אני מתאר לעצמי שאם היית שואל את בלעם את השאלה הזו, הוא היה אומר, קטונתי, אני לא יודע. אני יודע מה אני רוצה. אם הוא מצווה אותי, אין סעיף קטן אחד בבאר היטב שאני אעבור עליו. אני אומר את זה בניגוד למי שאמר שכדי להביא את המשיח אי אפשר לשמור על כל סעיף קטן בבאר היטב. בלעם אומר, אני שומר על כל אחד. אבל מה הקב"ה רוצה? אין לי מושג.

זה אולי חלק הגויים. חלק ישראל זה שאנחנו יודעים את שם הוויה. אנחנו יודעים שמידת טובו של הקב"ה פועלת בעולם. זה ממש אחד מיסודות האמונה. אנחנו לא משתמשים בשם הוויה. אנחנו לא קוראים אותו. ככה נתבאר בגמרא בפסחים, וכך כולנו יודעים, שבמקום שם הוויה אנחנו אומרים את שם אדנות. אבל מי שלא יודע בכלל את שם הוויה אינו יהודי. אנחנו יודעים שטובו יתברך המלא לא מתגלה בעולם שלנו. בלשון הפסוק, אני אעביר כל טובי על פניך וקראתי בשם הוויה לפניך. איפה שמתגלה כל טובו, שם אפשר להזכיר את שם הוויה. בעולם שלנו יש בשורות טובות ובשורות רעות, ולכן לא קוראים בו את שם הוויה. אבל אנחנו כן יודעים שבחלק מהמקומות בהם אני אומר את שם אדנות, אני מתכוון לשם הוויה. אני יודע שהוא מסתתר מאחורי מה שקורה בעולם. כלשון הרמח"ל, תוכיות העניינים כולם היא ההליכה אל הטוב, הפיכת כל רעה אל הטוב. אין ידיעה יהודית בלי זה. אנחנו מדברים על אשרי איש שא-ל יעקב בעזרו, שברו על ה' אלוקיו, עושה שמיים וארץ – הוא מאד חזק – אבל, לא פחות חשוב, השומר אמת לעולם, עושה משפט לעשוקים, וכו'. יש לנו ציור על מידת רחמיו יתברך ועל המגמה שהוא מוביל.

אולי זה ידרוש קצת הרחבה, אבל אני רוצה להקדיש כמה דקות לנקודה זו. לא נאמר בכתבי הקודש שלנו, בכתב ובעל-פה, שהכול טוב בעולם. מי שאומר שהכול טוב מכחיש כמה וכמה פסוקים בתורה, בנביאים ובכתובים. אבל לא רק זה, הוא

גם מכחיש את החיים. הפסוק אומר במפורש, ראה נתתי לפניך את החיים ואת הטוב ואת המוות ואת הרע. עושה שלום ובורא רע. אם אין רע בעולם, אין לי מה לעשות. בעולם הבא, שהוא רק טוב, שם אין לא ראתה אלוקים זולתך. כל מה שקורה לנו זה לטובה. אם אתה שואל למה אלוקים עשה את זה, התשובה היא שהוא אף פעם לא עושה את הרע כי הוא רע, אלא יש לו סיבה טובה לעשות את זה.

נתאר לעצמנו שלאדם יש נמק ברגל, וכורתים לו את הרגל. האם הרופא שכרת את הרגל הוא רע? וודאי שהוא עשה טוב. כי זה שכרתו את הרגל זה לטובה. אבל האם זה טוב שאין לאדם עכשיו רגל? חלילה וחס. זה רע מאוד. – אסור להפוך את ההגדרות של טוב ורע. איך אתאר את זה? יש לי שכן, שאם הוא ימות, זה יהיה טוב לכולם. עכשיו כבר טוב לו – הוא נמצא בעולם שכולו טוב. וגם לי יהיה טוב, יהיה קצת שקט בחיים. וחוף מזה, כל מה שהקב"ה עושה בעולמו זה לטובה, אז מה הבעיה עם זה שהרגתי אותו? – על זה אומר הכתוב, ואת המוות ואת הרע. ומוות זה לא רק מוות. כל כאב הוא מוות, כל טעות היא מוות. כל חטא הוא רע. העולם מלא בטוב ורע. העולם חציו זכאי וחציו חייב.

בתנא דבי אליהו, בפרק א', מופיע פירוש יפה לפסוק 'ימים יוצרו ולו אחד בהם'. זה נדרש בכמה רמות, ואחת מהן היא יום הכיפורים. יש שלוש מאות וכמה ימים בשנה שהם ימי חול, והם 'ימים יוצרו', ויום אחר שהוא 'ולו', זה היום שלו יתברך. ביום זה הוא מוחל על עוונות ישראל, באהבה גמורה ובשמחה שלימה. יש שם תיאור על שמחת הקב"ה כשהוא מוחל את עוונות ישראל. ומכאן יעמוד אדם ויאמר תודה לה' על כל מה שעשה עם ישראל מיום שעמד אברהם אבינו ועד עתה. אני מפרש כך את הדברים. אדם מסתובב בעולם ורואה שהקב"ה עושה דברים טובים ודברים רעים. מי אמר שהמטרה היא הטובה? אולי המטרה היא הרע? או אולי המטרה היא הצדק? אז הוא אומר, אם אתה רואה שהקב"ה שמח למחול עוונות, אז אתה מבין שאין לו עניין בעונש בתור עצמו. הוא מעדיף למחול על העוונות. לכן אנחנו יכולים לומר שכל מה שהקב"ה עושה זה לטובה.

על כל פנים, ידיעת ה' שלנו היא שהקב"ה מכוון אל הטוב והטוב מנצח. זה מעיקרי הידיעה שלנו. גם מזמור זה מדבר על נותן לחם לרעבים, מתיר אסורים. ההתגברות של הטוב על הרע היא התפיסה שלנו באלוקים. וזה התוכן של ברכת גבורות. מאד קשה לומר שתחיית המתים בפני עצמה היא הנושא של תפילת העמידה. הנושא הוא זה שבורא העולם, אליו אנו פונים, אותו אנו מחוברים, הוא מכוון לחזק את הטוב שבעולם. הבעיה היא – וזו הבעיה הגדולה שלנו – שיש בעולם הרבה דברים טובים ויפים, מהם אנחנו מכירים את טוב ה', אך גם תופעות שליליות בעולם. ועל כולם, התופעה השלילית ביותר בעולם – יודעי דבר אומרים שהיא הדבר היחיד הוודאי בעולם – הוא המוות. חשוב שנדע: המוות אינו בעיה. המוות מערער, או מעורר ספק, או מבטל את ערכו של כל מה שיש בעולם. אין גבול כמעט לקושי, לבעיה שהמוות יוצר בתפיסה שלנו.

הלכתי פעם עם מישור לתפילת הושענא רבה בבוקר. ירדנו במדרגות, ראינו את הציבור הגדול שנמצא כאן. הוא אמר לי, תאר לעצמך, עוד מאה שנים אף אחד מהאנשים האלו לא יהיה. משפט מעביר צמרמורת. אבל זו כנראה – לא בטוח, אבל כנראה – המציאות. המוות מעורר שאלה אמתיות. כל תפיסה שלנו במציאות בכלל, וכל תפיסה באלוקים, צריכה תשובה לשאלת המוות. אי אפשר לעבור ולומר, הקב"ה ברא עולם יפה, אבל האנשים שבו הולכים כולם אל המוות. למה עולם הנשמות אינו תשובה מספיקה על זה? כי עולם הנשמות לא נותן תשובה לערך של מה שיש כאן. אנחנו משבחים את הקב"ה על כל כך הרבה דברים, ומבקשים כל כך הרבה דברים, אבל אנחנו עלולים לחשוב שכל אלו דברים זמניים, שאינם חשובים באמת. יש מי שיאמר, הבל הבלים, הכול הבל.

אני חושב שזו הסיבה שברכת גבורות ה' חייבת להכיל את תחיית המתים, וזה הופך להיות הנושא הכי דומיננטי בברכה הזו. עד כדי כך שאנחנו אומרים, מי כמוך בעל גבורות ומי דומה לך, מלך ממית ומחיה ומצמיח ישועה. כלומר, אמנם נכון שבורא העולם הוא מלך ממית, אבל האופן היחידי בו אנחנו יכולים לקחת את העובדה הזו ולצרף אותה לתפיסת עולם בעלת משמעות, למהלך שאנחנו יכולים לחיות אותו, זה לומר, מלך ממית ומחיה – ומהמהלך הזה הוא מצמיח ישועה.

אני לא חושב שאפשר לפרש באופן אחר את ברכת הגבורות. אין שום סיבה אחרת מדוע הברכה השנייה של תפילת העמידה תעסוק במוות. סוגיית המוות מגיעה לפה רק משום שאנחנו עסוקים בשאלה, מיהו אלוקים. זה נושא הברכה. אחרי שאמרנו את הברכה הראשונה, המתארת את היחס שלנו עם בורא העולם, שהיא נקודת המוצא, אנחנו עסוקים עכשיו בלבד על אלוקים באופן כללי. וזה אומר לדבר על העולם שהוא ברא. אנחנו לא עסוקים בפילוסופיה, לא דנים באפס המוחלט, אלא על מה שהקב"ה פועל במציאות שלנו. לכן יש צורך עליון לעסוק בסוגיה הזו. וזו ההגדרה: מי כמוך בעל גבורות ומי דומה לך, מלך ממית ומחיה ומצמיח ישועה.

מתאים פה להזכיר שיש תוספת שאנחנו מזכירים בעשרת ימי תשובה במקום הזה. כל השנה כולה אנחנו יודעים שהוא מלך ממית, שכל המציאות פה עתיד להגיע אל המוות, אך גם שהוא מחיה ומצמיח ישועה. אבל בעשרת ימי תשובה אנחנו לא יכולים להישאר במלים האלו. כנראה שהצמרמורת שזה עושה היא מדי קשה. יש לנו צורך להמתיק את הגבורות,

ואנחנו מוסיפים, מי כמוך אב הרחמים – כנגד מי כמוך בעל גבורות – ובמקום מלך ממית ומחיה, זוכר יצוריו לחיים טובים ברחמים.

יש מחלוקת גדולה מאד בין הרמב"ם לרמב"ן, ואתו כמעט כל רבותינו, על פירוש המושג תחיית המתים. הרמב"ן וסיעתו – תחילת הדברים היא ברס"ג – היא שהעולם הבא הוא עולם התחייה. הרמב"ן נלחם על זה מאד חזק. דהיינו, כל מקום בסיפור או בחז"ל שמזכירים את העולם הבא, הכוונה היא לעולם בו תהיה תחיית המתים והנשמות יחזרו אל הגוף. יהיו חיים של נשמה בגוף באופן נצחי. רבינו הרמב"ם פירש את הדברים אחרת. הוא אמר שתחיית המתים היא ללא ספק יסוד בתורת משה רבינו, אך היא דבר זמני. המתים יקומו ויחזרו, יחיו שנים רבות, משמע ברמב"ם – כתוב במפורש אפילו, נדמה לי – ואז הם ימותו שוב. שאלה בפני עצמה היא למה זה נחוץ להביא אותם לכאן. אני לא יודע למה. אבל הוויכוח בין הרמב"ם לרמב"ן מאד משמעותי. הוא לא רק לגבי מה יהיה בעתיד. זה לא קריטי – זה לא דחוף. אפשר לדחות את הוויכוח על העתיד לעתיד. כמו שאומרים, נחיה ונראה. או אולי נמות ונראה. זה לא בוער. יש נפקא מינה הגדולה בין הרמב"ם לרמב"ן, ולכן הרמב"ן וכל רבותינו הדגישו את הדבר הזה. הרמב"ן מסיים את הוויכוח כך: ולנו שומעים, כי אמרנו כהלכה.

תחיית המתים אינה שאלה של עתיד. היא שאלת המשמעות של מה שקורה פה בעולם. האדם עסוק כל ימיו בלבנות את חייו בעולם הזה. אין לנו יחס ישיר לעולם הבא, עם עולם הנשמות. אין לנו שום מעשה שאנחנו יכולים לראות איך הוא פועל בעולם הנשמות. אנחנו פועלים פה בעולם. אין לנו פעולה אחרת. בספר דרך ה' רבינו הרמח"ל מדגיש שאין מעשה אחד או מחשבה אחת בעולם הזה שהם רוחניים. האדם לא יכול לצאת מחוץ לעולם, לקפוץ מעל עצמו. אנחנו חיים בעולם שלנו, פה אנחנו חיים ופועלים. ויש פה שאלה אמיתית: האם יש משמעות למה שאנחנו עושים בעולם של נצח. וזו תחיית המתים. תחיית המתים אומרת שמה שעשינו כאן קיים לנצח. נכון שיש תהליך של מוות, יש מלך ממית, אבל יש גם ומחיה ומצמיח ישועה. זה באמת יסוד בתורת משה רבינו. הוויכוח בין הרמב"ם לרמב"ן אינו רק וויכוח לגבי מה יקרה בעתיד. זה נוגע לכל יום. נפקא מינה לדינא.

הרמב"ם בהלכות תשובה דן במאמר חז"ל מברכות דף י"ז. כתוב שם בגמרא שבעולם הבא צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו השכינה. אומר הרמב"ם, העטרה שבראשם היא הדעה שקנו בעולם הזה. הרמב"ם מדויק מאד ומתכוון לכל מילה. בעולם הבא, שהוא לפי הרמב"ם עולם הנשמות, יש מקום רק לדעה שהוא קנה בעולם הזה. זה עולם בו יש רק שכלים נבדלים, נשמות. אין לנו שום יכולת לצייר כזה עולם. ואין לכמעט כל הדברים שלנו שום משמעות בעולם הזה. הדבר היחיד, לפי הרמב"ם, שיש לו מקום בעולם הבא, ועל זה מכוונת עיקר עבודת ה' של האדם בעולם הזה, זה הדעת. דעה שקנו בעולם הזה – זה מה שאדם צריך לעשות בחיים. הרמב"ם כמובן מבין את העולם היטב ויודע שבשביל להגיע לדעה הנכונה האדם צריך לעסוק הרבה בתיקון העולם הזה. כי אם הוא יחיה בצורה רעה, הדעה שלו לא תהיה צלולה. עד כדי כך שהרמב"ם כותב שלרוב בני האדם יש רק רגעים מעטים בהם הם עסוקים בדעה הצלולה. וזה כדאי, הוא אומר – מספיק רגע אחד בחיים בו האדם יידע את ה', וזה יש לכל אדם. כך כנראה כוונת דבריו בפירוש המשנה במסכת מכות: רצה הקב"ה לזכות את ישראל, לפיכך הרבה להם תורה ומצוות. אומר הרמב"ם, אפילו מצווה אחת מספיקה בשביל להגיע אתה לעולם הבא. אדם שכל חייו חי חיי תורה ומצוות, בטח יש מעשה אחד שהוא עשה מתוך דעה שלימה, ואת הדעה הזאת הוא יהיה בעולם הבא.

זו דעת הרמב"ם. אבל אנחנו ההולכים בדרך רוב רבותינו, אומרים ש'עטרותיהם בראשיהם' היא לא הדעה שהם קנו בעולם הזה. אפשר לא לפרש את הביטוי הזה, אבל אם רוצים, אז האריז"ל פירש אותו. הוא אומר, עטרותיהם בראשיהם – זה נשותיהם. שכתוב, אשת חיל – עטרת בעלה. אני אסביר איך אני מבין את הדברים. לאדם יש תפקיד, לבנות את עולמו. יש לו חברים, הוא חלק מקהילה, יש לו ילדים. יש לו הרבה מערכות קשרים. האדם מוגדר על ידי רבותינו הראשונים כ'מדבר'. עיקרו של האדם זה מערכות הקשרים שהוא בונה. הקשר הכי מרכזי בחיי האדם, בדרך כלל, היא אשתו. כל מה שאדם בנה בעולם הזה, אתו הוא עולה לעולם הבא. אני חושב שזה ממש הפשט באריז"ל. שוב, בפירוש הגמרא, עטרותיהם בראשיהם זה בכל מקרה משל, וגם בפירוש של הרמב"ם הוא משל. בפשט, עטרה זה כתר. אבל אם רוצים לפרש את הנמשל של המשל, הכוונה של האריז"ל היא שכל מה שבנה האדם, כל הקשרים שלו – העולם הזה שלו עולה לשם. העולם הבא אינו עולם עם רק נשמות או דעות, אלא עולם בו מה שעשינו בעולם הזה קיים לנצח. כדי להגיע לעולם הבא, הוא צריך לעבור תהליך של פירוק והרכבה מחדש, של מלך ממית ומחיה.

אם מסתכלים על חיינו, רוב ככל זמננו מוקדש לחיים שלנו פה. הזמן שהאדם יכול לעסוק בדברים אחרים הוא מועט – כמו שהרמב"ם אומר, רגעים מועטים בימי חיי. אבל הקב"ה והתורה שלנו מחנכים את האדם ומדריכים אותו לעסוק בעולם הזה. לעסוק בתפקידים שהמציאות מטילה עלי. זה המקום בו אני נמצא, לכאן אני שייך. לאדם יש משפחה, אז יש לו אב ואם שהוא חייב לכבד, וילדים שהוא חייב לחנך. הגמרא אומרת, תלמיד חכם במתא, כל מילי דמתא עליה. כל דברי

העיר מוטלים עליו מעצם העובדה שהוא תלמיד חכם. למה? כי זה תפקידו של האדם. תפקידו לבנות את המציאות נכון יותר, לתקן עולם במלכות שד-י.

אבל כל מה שאנחנו עושים פה נמצא תחת החרב הנוראה של המוות. מקרא מלא דיבר הכתוב: ראה נתתי לפניך את החיים ואת הטוב ואת המוות ואת הרע. ללמדך שהחיים זהים לטוב, והמוות לרע. פשוטם של דברים, כמו שמקובל בפי כל ישראל, וכפי שאולי נרמז בתורה, זה שהאדם לפני החטא לא היה אמור למות. כלומר, המוות הוא גזירה רעה. תפקידו של האדם הוא לבנות את העולם בו הוא נמצא. בעיקר את העולם הפרטי שלו, כי שם הוא נמצא. אבל ככל שלאדם יש השפעה רחבה יותר, שם הוא מחויב לפעול. וכל דבר שאנחנו פועלים הוא במסגרת החיים שלנו. על זה לימדו אותנו רבותינו, מלך ממית ומחיה ומצמיח ישועה. בורא העולם לוקח את המפעלים האנושיים וזורע אותם. כמו שאומרים במקום אחר בתפילה, זורע צדקות ומצמיח ישועות. כלומר, הקב"ה זורע את המעשים הטובים שלנו, ומהם צומחת ישועה.

זה הציור של התפיסה שלנו בעולם ובאלוקים. אין לנו תפיסה אחרת. הניסיון ללכת למקומות אחרים בדרך כלל נכשל. בן אדם לא יכול לקפוץ מחוץ למציאות שלנו. הקב"ה שם אותנו פה. אנחנו רגילים להשתמש בביטוי חז"ל, שפלוני הוא ירא שמיים. השמיים הם כינוי לקב"ה. השמיים הם המסגרת שהקב"ה שם לנו, מתחתיה אנחנו נמצאים. אין לנו יציאה מחוץ לשמיים. אנחנו יודעים שגדול מעל שמיים חסדך. המגביהי לשבת, המשפילי לראות בשמיים ובארץ. אבל באופן רגיל, הקב"ה יושב בשמיים. יושב בשמיים ישחק. הוא שם אותנו בעולם הזה. השמיים שמיים לה', והארץ נתן לבני אדם. אין לנו מקום אחר.

בורא העולם אומר, קחו את המקום הזה, תעבדו אותו, תעשו בו את מה שצריך לעשות. לכל אחד מאתנו יש ציור של הטוב, הניזון מדברי תורה. לאור הציור הזה אנחנו צריכים לבנות את העולם שלנו. ואז נשאלת השאלה, כמה זמן העולם הזה שאנחנו בונים מחזיק? ימי חיינו בהם שבעים שנה, ואם בגבורות שמונים שנה. עד מאה ועשרים שנה. היום ברוך ה' חיים יותר. אם בגבורות – מאה ועשרים שנה. אבל מה זה בכלל? התשובה היא שמה שאנחנו עושים פה קיים לנצח. זה העיקרון של תחיית המתים. אין טעם לצמצם את הוויכוח בין הרמב"ם לרמב"ן, כי הנקודה הבולטת פה היא כמה משמעות יש לכל מה שאנחנו עושים פה בעולם. על הדבר הזה רבותינו הראשונים, הרמב"ן וסיעתו, נלחמו מאד חזק. בגלל שזה באמת כל התורה כולה. כל התורה ניתנה בשביל לעשות שלום בעולם. היא כולה ניתנה בשביל לא תהיה בראיה, לשבת יצרה. אין לנו עולם אחר.

יש משנה נפלאה מאד במסכת אבות. בעשרה מאמרות נברא העולם. והלא במאמר אחד יכול להיבראות? אלא בשביל ליתן שכר לצדיקים המקיימים את העולם שנברא בעשרה מאמרות. ולהיפרע מהרשעים שמאבדים את העולם שנברא בעשרה מאמרות. – דרך אגב המשנה לימדה אותנו פה מהו גדר הצדיק ומהו גדר הרשע. אפשר להביא הגדרות אחרות לצדיק. אבל המשנה מגדירה את הצדיקים כאלו שמקיימים את העולם. כלומר, יש עולם אותו ברא הקב"ה, והוא אף פעם לא שלם לגמרי, אלא צריך תמיד תיקון והשלמה. זה המקום שלנו בעולם. ויש אפשרות, חלילה, גם לאבד את העולם. הקנאה, התאוה והכבוד מוציאים את האדם מן העולם. על שלושה דברים העולם עומד, על תורה, על העבודה ועל גמילות חסדים, או על הדין, האמת והשלום. כל זה מכוון למטרה אחת: התורה שלנו בונה את העולם, או את החיים.

לכן העימות שלנו עם המוות אינו צדדי. אין לנו דרך, ואין לנו רצון, להתפייס עם המוות. המוות הוא חלק מהמציאות שלנו פה בעולם, אבל אנחנו חייבים להוסיף: מלך ממית ומחיה ומצמיח ישועה. אי אפשר להסתכל על המוות כאל סוף דבר. מה בצע בדמי ברדתי אל שחת. איזה ערך יש למוות? לכן הציור שלנו על אלוקים מחייב אותנו לשים את תחיית המתים כנושא מרכזי.

עוד הערה אחת מעניינת. הגמרא בסנהדרין מספרת שהיה וויכוח בין חז"ל ובין המינים. בדרך כלל כשחז"ל אומרים 'מינים' הם מתכוונים לנוצרים, הם היו המינים בזמנם. אז יש וויכוח על תחיית המתים. כתוב שאמר ההוא מינא לגביהא בן פסיסא, נציג חז"ל בוויכוח, ווי לכו חייביא, אוי לכם הרשעים, שאומרים שהמתים יחיו. והוא עונה לו תשובה. – לא מעסיק אותי כרגע הדיון עצמו. אבל אני לא מבין – למה המין הזה קורא למאמינים רשעים? למה לא סתם טיפשים? ווי לכו חייביא.

'אותו האיש', ותלמידיו, הטענה העיקרית שלהם הייתה שהעולם הזה אינו משמעותי. שהאדם בעולם הזה צריך לחפש את מלכות השמיים. בשם הדבר הזה, הוא או תלמידיו ביטלו את כל התורה כולה. את העולם הזה תתנו לקיסר לנהל. הוא עושה את זה די טוב. אין לאלוקים עמדה ביחס לעולם הזה, הוא לא משמעותי עבורו. והנה באים הפרושים ואומרים, תדע לך, העולם הזה לא נגמר. יש לנו מספיק את העולם הזה לשבעים שמונים שנה, אתה רוצה לתת לנו עוד נאגלה? ווי לכו חייביא. – זה הוויכוח האמתי. חז"ל הבינו שאין שום דרך של פשרה, אין שום דרך להסתדר עם הנוצרים, בגלל הדיון הזה.

לא יודע עד כמה הדיון על אחדות ה' היה אז כל כך בוער, וגם לא הדיון על המשיחיות. הדיון העיקרי היה על הדבר הזה: האם יש משמעות למה שקורה פה בעולם.

רבינו הרמב"ם – חשוב לומר זאת – יודע ואומר במפורש שכל התורה כולה מכוונת לעולם הזה. הוא רק אומר שהמטרה של כל זה, תיקון העולם, נועד כדי שהדעה שלך תהיה צלולה, ועם הדעה הזו תגיע לעולם הבא. רבותינו שלנו, הרמב"ן וסיעתו, לא הסתפקו בזה. הם רצו שכל התורה כולה תהיה מכוונת אל התכלית. אבל חלילה לרמב"ם לומר כמו הנוצרים. אפילו אדם שמאמין בתורה שבכתב בלבד, ולא בתורה שבע"פ, לא יכול לומר שהעולם הזה חסר משמעות. הרמב"ם אומר שצריך להשקיע את כל מרצנו וכוחנו בעולם הזה, חוץ מכמה רגעים בודדים, כדי לבנות את העולם הזה. כך אומר הרמב"ם: התורה והמצוות הם הטובה הגדולה שהשפיע הקב"ה ליישוב העולם הזה, כדי לנחול חיי עולם הבא. אבל כשבאים אנשים ואומרים, תעזוב את העולם הזה, אין לו משמעות ואין סיבה לעסוק בו – זה בעצם בניגוד לברית שכרת הקב"ה עם אבותינו.

נחזור לדידן. הברכה השנייה של תפילת העמידה היא השבח שנותנים לקב"ה לפני הברכות. היא נועדה לצייר את הציור שלנו, מיהו אלוקים שלנו. אנחנו מדברים על כך שהוא מקור הטוב בעולם, מקור החסד והרחמים, והוא יתברך גם מחזיר את העולם כולו לטובה. זה סוד תחיית המתים.

שהקב"ה יחיה אותנו בחיים שלנו כאן, לאורך ימים ושנים, ושנזכה לבנות בחיינו שלנו לתקן עולם במלכות שד-י.